

Jan WIŚNIEWSKI

Wyższa Szkoła Kultury Społecznej i Medialnej w Toruniu

jawili@wp.pl

W WALCE O NIEPODLEGŁE PAŃSTWO

CZESI I SŁOWACY WOBEC ROSJI W LATACH 1914-1917

ABSTRACT В борьбе за независимое государство. Чехи и словаки перед Россией в годы 1914-1917

Начало Первой мировой войны привело к активизации чешского и словацкого национального движения, сторонники которого стремились к самостоятельности славянских территорий, входивших в состав Австро-Венгрии. Отражением этих устремлений среди многочисленных чешских иммигрантов, проживавших в России, стали демонстрации в знак лояльности к России и Сербии, организованные в первые же дни войны в ряде городов России. Уже 25 июля 1914 года, в день официального объявления войны, «Чешский национальный комитет», объединявший чехов-колонистов в Российской империи, принял обращение к императору Николаю II. Решение о создании чешских добровольческих воинских подразделений для участия в войне на стороне России было принято на антиавстрийской манифестации в Киеве, а проект был подан в правительство созданным в ходе манифестации Киевским чешским комитетом (см. статью Чешская дружина). 30 июля Совет министров России, поддержав эту инициативу, принял решение о формировании Чешской дружины. Следует отметить, что в составе русской армии чехословацкие национальные формирования действовали исключительно под командованием русских офицеров. 28 сентября в Киеве состоялось торжественное освящение её знамени, и уже в октябре 1914 года она выступила на фронт. С марта 1915 года Верховный главнокомандующий российской армии великий князь Николай Николаевич разрешил принимать в ряды дружины чехов и словаков из числа пленных и перебежчиков – бывших военнослужащих австрийской армии. В результате к концу 1915 года она была развёрнута в Первый чехословацкий стрелковый полк имени Яна Гуса (потом создана

бригада). Февральская революция не изменила отношения российского правительства к чехословацким легионерам. Чехословацкий национальный совет создал своё отделение в России, которое было признано Временным правительством в качестве единственного представителя чехов и словаков в России, а начальник штаба Ставки Верховного главнокомандующего генерал Духонин подписал приказ о формировании отдельного Чехословацкого корпуса.

Keywords: Чешская дружина, Чехословацкий корпус в России, Чехи в России

Słowa kluczowe: Czeska Drużyna, Korpus Czechosłowacki w Rosji, Czesi w Rosji

Udając się w sierpniu 1914 r. na emigrację, Tomáš G. Masaryk – dotychczasowy poseł parlamentu austriackiego – nie był do końca przekonany o trafności swojego postępowania. Sytuacja militarna na froncie wschodnim pod koniec 1914 r. powodowała, że przyszły wieloletni przywódca Czechosłowacji liczył się z możliwością wkroczenia wojsk rosyjskich przez Karpaty na obszar Słowacji i Śląska, a dalej na Węgry i do Czech¹. Dopuszczał również możliwość zwycięstwa państw centralnych lub zawarcia kompromisowego pokoju. Te dwa ostatnie rozwiązania zamknęłyby mu drogę powrotu do ojczyzny i zmusiłyby go do pozostania na emigracji. Mimo to uważał, że w imię czeskiej racji stanu i ze względu na słabość sił krajowych powinien podjąć zdecydowane kroki przeciw Austro-Węgrom, w oparciu o pomoc zagraniczną. Przyjmując jego wspomnienia za wiarygodne, można zakładać, że już wówczas miał on plan działania zmierzającego do podniesienia kwestii czeskiej (czy też czechosłowackiej) na arenie międzynarodowej. Pisał bowiem: *nie mogliśmy walczyć z Austrią w kraju, powinniśmy to uczynić za granicą. Tam głównym naszym zadaniem było uzyskanie sympatii dla siebie i dla naszego programu narodowego i nawiązanie stosunków z politykami, mężami stanu i rządami państw porozumienia* [ententy – przyp. J.W.], *zorganizowanie zjednoczonej czynności wszystkich naszych kolonii*².

Pod wpływem nalegań Masaryka działające w kraju środowisko polityczne, grupujące przedstawicieli największych czeskich partii politycznych, tzw. Mafia, zdecydowało się wysłanie do Szwajcarii działacza stronnictwa agrariuszy, posła do parlamentu wiedeńskiego Josefa Düricha. Miał on być reprezentantem krajowych środowisk politycznych na emigracji i współpracować z Masarykiem. W przeciwieństwie do innych przywódców swojego stronnictwa, Dürich miał poglądy skrajnie rusofilskie³. Za jego kandydaturą obstawał szczególnie Karel Kramář, który chciał mieć w czeskiej akcji za-

¹ E. Beneš, *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa*, t. 3: *Dokumenty*, Praha 1929, s. 3, dok. nr 1, instrukcje Masaryka dla Beneša z grudnia 1914 r.

² T. G. Masaryk, *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914-1918*, Praha 1925, s. 44.

³ Wpływ na to niewątpliwie miał fakt, że wyznawał on prawosławie.

granicznej zaufanego człowieka⁴. Mogą o tym świadczyć słowa, jakich użył podczas jednej z ostatnich rozmów z Dürichem przed jego odjazdem z Pragi: *žadám, aby pracował Pan dla wielkiego słowiańskiego imperium*⁵. Zamierzenia Kramářa i związanego z nim

⁴ Karel Kramář uważał, że wobec coraz bardziej widocznego uzależnienia monarchii habsburskiej od II Rzeszy i antyserbskiej polityki na Bałkanach trzeba znaleźć jakąś inną alternatywę dla polityki czeskiej niż obecna. Tą alternatywą miała być Rosja. Owocem tych przemyśleń było opracowanie projektu rozwiązania sprawy czeskiej (tzw. *česká otázka*) przez Rosję carską, który zarazem był pierwszym projektem podziału Austro-Węgier. Kramář proponował utworzenie państwa słowiańskiego pod nazwą „Rzesza Słowiańska” (*Slovanská Říša*). W jego skład miały wejść autonomiczne kraje, takie jak: Królestwo Polskie, Czeskie, Serbskie, Czarnogórskie i Bułgarskie. Na czele tego państwa, którego granice miały rozpościerać się od Oceanu Spokojnego po Rudawy, miał stanąć car rosyjski. Królestwo Czeskie miało obejmować ziemie czeskie w granicach historycznych bez zamieszkaną w większości przez Polaków wschodniej części Śląska Cieszyńskiego, Górne Węgry, część Dolnych Węgier zamieszkałych przez Słowaków, południową część Śląska (Ziemie Kłodzka) oraz Łużycę. Car rosyjski miał być jednocześnie królem Polski i Czech. Na czele bałkańskich krajów mieli stanąć rodzimi władcy. Car miał reprezentować kraj, wypowiadać wojnę i zawierać pokój, mianować i przyjmować dyplomatów, podpisywać umowy międzynarodowe, mianować jednego dla całej Rzeszy Słowiańskiej ministra wojny i ministra spraw zagranicznych. Car miał także mianować na Polskę i Czechy swoich namiestników. Dalej – miał prawo do wyboru premierów rządów w poszczególnych krajach, z zastrzeżeniem, że każdy kandydat powinien być rodzimej narodowości. Oficerowie i żołnierze mieli składać przysięgę na wierność carowi. Car miał mieć prawo mianowania szefa sztabu generalnego i dowódców poszczególnych armii – w tym polskiej i czeskiej w czasie pokoju i wojny, natomiast państw bałkańskich tylko w czasie wojny. Mundury armii miały mieć podobny krój i barwę, a językiem służbowym miał być rosyjski. Rząd Rzeszy miał składać się z 42 członków, których miał mianować car (24-25 miało reprezentować Rosję, 5 Polskę, 4 Czechy) i bałkańscy władcy (8 członków). W 300-osobowym parlamencie – Dumie – miało być 175 członków reprezentujących Rosję, 40 Polskę, 30 Czechy i 55 pozostałe kraje. Projekt ten został w maju 1914 r. przekazany za pośrednictwem związanego z rosyjskimi ugrupowaniami pravicowymi dziennikarza, a przy okazji agenta carskiego Wsiewołoda Swiatkowskiego do Petersburga rosyjskiemu ministrowi spraw zagranicznych Siergiejowi Sazonowowi. Nie spotkał się on – jak miał nadzieję Kramář – z zainteresowaniem władz rosyjskich, które uznały go za nierealny i sprzeczny z celami wojennymi Rosji. Tak samo potraktowana została propozycja przywódcy narodowych socjalistów Václava Klofača z stycznia 1914 r., który podczas pobytu w Petersburgu i rozmów z Sazonowem i szefem Sztabu Generalnego Jakowem Żylińskim zaproponował w imieniu swojego stronnictwa pomoc w postaci sabotażu i utworzenia siatki szpiegowskiej. Według Klofača miało to ułatwić zajęcie ziem czeskich przez wojsko rosyjskie. Po swoim powrocie do Pragi wystąpił on z podobną propozycją wobec rosyjskiego konsula Wasyla Żukowskiego. Jednak, podobnie jak w Petersburgu, w Pradze jego propozycje zostały zignorowane. Władze rosyjskie przed wybuchem I wojny światowej nie miały prawie żadnych planów dotyczących przyszłości Austro-Węgier, a tym samym rozwiązania kwestii czeskiej. W stosunku do narodu czeskiego zachowywały one chłodną wstrzeźliwość. Doniesienia dyplomatów rosyjskich czy też polityków czeskich przyjeżdżających do Rosji o prorosyjskich nastrojach w społeczeństwie czeskim traktowano z rezerwą, która nawet po wybuchu wojny nie uległa jakimś większym zmianom. Pełen tekst projektu: J. Galandauer, *Vznik Československé Republiky 1918. Programy, projekty, předpoklady*, Praha 1988, dok. nr 1, projekt konstytucji Rzeszy Słowiańskiej, s. 243-250; J. Papoušek, *Carské Rusko a náš boj o samostatnost*, „Naše Revoluce” 1932, nr 8, s. 2-8; K. Heřman, Z. Sládek, *Slovanská politika Karla Kramáře*, Praha 1971, s. 10 i nast., *Rozprawy Československé Akademie Věd. Rada Společenských Věd*, 81, 2. Z. Tobolka, *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až dnešní doby*, t. 3: 1879-1914, cz. 2: 1891-1914, Praha 1936, s. 557-562; E. П. Серапионова, *Карел Крамарж и Россия, 1890-1937 годы*, Москва 2006, s. 169-195.

⁵ Z. Tobolka, *Politické dějiny...*, t. 4: 1914-1918, Praha 1937, s. 148. Szerzej na ten temat: J. Dürich, *V českých službách. Vypsání mého pobytu za hranicemi 1915-1918*, Klášter na Jizerou 1921, s. 12-13.

Düricha stały jednak w sprzeczności z przekonaniem Masaryka odnośnie do Rosji, które zostały wyrażone m.in. w jego książce *Russland und Europa*⁶.

Krytycyzm Masaryka wobec stosunków panujących w carskiej Rosji, przebijający przez karty tej pracy, oraz jego szeroko znane liberalne i demokratyczne przekonania stały się przyczyną niechęci, z jaką zaczęto go traktować w Petersburgu. Mimo swych poglądów na rządy carskie i sytuację panującą wówczas w Rosji Masaryk uważał, że w wypadku zwycięskiego dla państw ententy zakończenia wojny jej stanowisko w sprawie przyszłości Austro-Węgier, a tym samym i czeskiej, nabierze dużego znaczenia⁷. Dlatego wkrótce po przybyciu do Londynu przeprowadził rozmowę z ambasadorem rosyjskim w Wielkiej Brytanii Aleksandrem Benckendorffem. Starał się podczas niej poznać stosunek władz rosyjskich wobec Austro-Węgier, jednocześnie prezentując sprawę czeską w ramach stosunków narodowościowych panujących w monarchii habsburskiej. Nie otrzymał jednak żadnej konkretnej odpowiedzi na ten temat. Podobnie zakończyła się rozmowa z ambasadorem rosyjskim we Francji Aleksandrem Izwolskim. Przy okazji tych rozmów Masaryk starał się przedstawić siebie jako wielkiego przyjaciela Rosji i wielbiciela jej kultury, co nie do końca odpowiadało prawdzie⁸. Miało to po części zatrzeć niekorzystne wrażenie, jakie wywarła na władzach carskich jego książka⁹.

⁶ Pierwsze wydanie tej książki ukazało się w Niemczech: T. G. Masaryk, *Russland und Europa. Studien über die geistigen Strömungen in Russland. Erste Folge. Zur russischen Geschichte- und Religionsphilosophie. Soziologische Skizzen*, Jena 1913. Praca została poświęcona najnowszym dziejom Rosji. Przedstawiony został w niej obraz walki dwóch kręgów kulturowych: bizantyjskiego prawosławia i europejskiego protestantyzmu. Znalazły się w niej również słowa potępienia odnośnie stanowiska caratu, Cerkwi prawosławnej oraz elit politycznych, których sprzeciw wobec dążeń własnego narodu zmierzającego do pewnych reform społecznych, gospodarczych i politycznych doprowadził do wzrostu nastrojów rewolucyjnych w Rosji.

⁷ Równie krytycznie Masaryk oceniał także rosyjski ruch rewolucyjny wszelkich odcieni, jako nieprzygotowany do przeprowadzenia korzystnych zmian w rozwoju społeczeństwa rosyjskiego. Uważał, że jego działalność utwierdza tylko panujące w Rosji stosunki społeczne i prowadzi do aktów terroru z obydwu stron. Postulował przeprowadzenie liberalnych reform, które doprowadziłyby do zwiększenia swobód obywatelskich i przekształcenia carskiej Rosji w monarchię konstytucyjną. Książka ta została uznana przez władze carskiej Rosji za wielce szkodliwą i jej egzemplarze, które dotarły do Rosji, zostały skonfiskowane. Masaryk zaś został przez władze carskie uznany za osobę wrogą ustrojowi panującemu w Rosji, co uniemożliwiło mu w przyszłości (chodzi o Rosję carską) wjazd do tego kraju w celu prowadzenia jakiejkolwiek działalności politycznej. Rosjanie zaczęli również aktywnie zwalczać jego dążenia do podporządkowania organizacji czeskich i słowackich w Rosji ruchowi niepodległościowemu na Zachodzie. Więcej na ten temat zob. T. Syllaba, *T. G. Masaryk a revoluce v Rusku*, Praha 1959, s. 105-112, *Živá Minulost*, 35; J. Kovtun, *Masarykův triumf. Příběh konce velké války*, Praha 1991, s. 46-47; J. Gruchała, *Tomasz G. Masaryk*, Wrocław 1996, s. 101.

⁸ Masaryk, mając na względzie realne korzyści (pragnął uzyskać zgodę władz carskich na wyjazd do Rosji), przestał publicznie wygłaszać swoje krytyczne tezy na temat władz carskich. Jednak w dalszym ciągu zachował swój niepocholebny stosunek do caratu, który prezentował w prywatnej korespondencji. Jak pisał do dr. Sychravy, *moja książka o Rosji nie jest przeciwko Rosji, jest ona tylko przeciwko absolutyzmowi [...]. Nigdy nie występowałem przeciwko separatyzmowi ruskiemu* [chodzi o ruch ukraiński – przyp. J.W.], *przeciwnie, w parlamencie* [austriackim – przyp. J.W.] *pracowałem wspólnie wraz z nim, zyskując ruskie głosy*. Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (dalej: VÚA – VHA), Československá národní rada v Paříži (dalej: ČSNRvP), ČSNR I, k. 3, cz. 383, pismo Masaryka do Sychravy z 3 XI 1916 r.

⁹ T. G. Masaryk, *Světová revoluce...*, s. 70-71, 113; J. Gruchała, *Tomasz G. Masaryk*, s. 115.

Mimo tych gestów w dalszym ciągu stosunek władz carskich wobec niego pozostał niechętny, a nawet wrogi¹⁰.

W maju 1915 r. 68-letni Dürich wyjechał z Czech do Szwajcarii. Jednak nie spotkał tam Masaryka, gdyż przebywał on już wtedy w Londynie. Przywódca czeskiego ruchu niepodległościowego dzięki pośrednictwu Roberta Williama Seton-Watsona oraz cichemu wsparciu wywiadu brytyjskiego, z którym współpracował, nawiązał kontakt z George'em R. Clerkiem – bliskim współpracownikiem brytyjskiego ministra spraw zagranicznych Edwarda Greya. Na jego zamówienie Masaryk opracował dla brytyjskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych specjalny memoriał *Independent Bohemia* (Niezależne Czechy), w którym wskazywał na konieczność politycznej przebudowy Europy Środkowo-Wschodniej¹¹. Po dalszych rozmowach i konsultacjach z politykami i dziennikarzami brytyjskimi Masaryk wyjechał w czerwcu 1915 r. z Londynu i przez Paryż udał się do Szwajcarii, na spotkanie z przybyłym z Pragi Dürichem¹². Do spotkania obu polityków doszło w Genewie. Podczas rozmów ustalono zasady dalszej współpracy. Masaryk uznał Düricha za wysłannika czeskich środowisk w kraju, który posiadał mandat do reprezentacji ich w działaniach w Rosji, natomiast wyłącznym uprawnieniem Masaryka miała pozostać akcja emigracyjna na Zachodzie¹³.

W międzyczasie Masaryk podjął również wysiłki zmierzające do nawiązania bliższej współpracy z czeskimi i słowackimi organizacjami emigracyjnymi w celu uzyskania od nich poparcia finansowego i politycznego dla swojej akcji niepodległościowej. Diaspora czeska i słowacka, na którą tak bardzo liczył Masaryk, była skupiona głównie w dwóch państwach – Stanach Zjednoczonych i Rosji – oraz w mniejszym stopniu we Francji, Wielkiej Brytanii i Szwajcarii. Według różnych szacunków poza granicami Austro-Węgier żyło przed wybuchem I wojny światowej ok. 700 tys. Czechów i 600 tys. Słowaków¹⁴. Większość z nich – blisko milion osób – mieszkała w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej¹⁵. Dzięki staraniom Masaryka i jego współpracow-

¹⁰ Na ten stosunek wpływ miały również kontakty, jakie Masaryk utrzymywał z rosyjskimi politykami liberalnymi, m.in. z posłem do Dumy Państwowej Pawłem Milukowem.

¹¹ Tekst memorandum: E. Beneš, *Světová válka...*, s. 237-256, dok. nr 77, memorandum Masaryka dla Greya z maja 1915 r. Masaryk w memorandum podkreślił szczególnie konieczność rozbitcia Austro-Węgier na szereg państw narodowych, które będą chronić interesy mocarstw ententy w tej części Europy. Pośrednio wskazywał, że wyrażane we Francji i Wielkiej Brytanii nadzieje na oderwanie Austro-Węgier od sojuszu z Niemcami i stworzenie z nich tamy dla ekspansji niemieckiej na Balkany jest nierealne. Według Masaryka jedynie mające powstać państwa narodowe, takie jak Polska, Jugosławia i Czechy (miały być głównym partnerem państw zachodnich), mogły powstrzymać ekspansję niemiecką. Królestwo Czeskie, w którego skład miały wejść Czechy, Morawy, Śląsk (austriacki), rejon Raciborza, Ziemia Kłodzka oraz obszary zamieszkałe przez Słowaków, miało być połączone korytarzem terytorialnym z państwem jugosłowiańskim, co doprowadziłoby do odgródzenia Austrii od Węgier.

¹² E. Beneš, *Světová válka...*, s. 257-262, dok. nr 78, relacja Masaryka z podróży do Paryża i Londynu z końca maja 1915 r. W czasie tej podróży w Paryżu Masaryk spotkał się z przedstawicielem francuskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych i przedstawił mu memorandum zbliżone do brytyjskiego.

¹³ F. Šteidler, *Československé hnuti na Rusi*, Praha 1922, s. 18.

¹⁴ J. Fidler, *Zborov 1917. Malý encyklopedický slovník*, Brno 2003, s. 23.

¹⁵ W tym kraju żyło według danych z 1910 r. 539 392 Czechów i 284 444 Słowaków. W ostatnich latach przed wybuchem wojny do USA przybyła duża fala emigrantów słowackich, podnosząc liczbę

ników udało się uzyskać poparcie zdecydowanej większości czeskich i słowackich organizacji emigracyjnych w Stanach Zjednoczonych i Europie Zachodniej; opowiedziały się one za niepodległym państwem mającym obejmować ziemie czeskie i Słowację oraz przeciwko istnieniu Austro-Węgier. Umożliwiło to w przyszłości zjednoczenie ich w jednej, dość dobrze zorganizowanej i działającej organizacji. Nieco inne były natomiast zapatrywania dotyczące przyszłego państwa czechosłowackiego wśród drugiej pod względem liczebności emigracji czeskiej i słowackiej w Rosji¹⁶.

Czechów i Słowaków do 1 242 754 ludzi według spisu powszechnego z 1920 r. (623 296 Czechów i 619 458 Słowaków). J. Kovtun, *Masarykův triumf...*, s. 87.

- ¹⁶ Emigracja czeska w Rosji pojawiła się w latach 60. XIX w. Swoim zasięgiem objęła głównie tereny Wołynia. Napływ kolonistów czeskich był związany z sytuacją polityczno-gospodarczą, jaka zaistniała na tym obszarze po polskim powstaniu styczniowym. Własność polska, która dominowała do tej pory na tzw. kresach wschodnich byłej Rzeczypospolitej, w tym na Wołyniu, przechodziła ostry kryzys gospodarczy. Uwłaszczenie chłopów pozbawiło wielkie majątki ziemskie bezpłatnej robocizny, co spowodowało niebываły wzrost kosztów produkcji, a co za tym idzie – wysokie ceny, które odstraszały potencjalnych nabywców. Ponadto kontrybucje i uciski po powstaniu 1863 r. spowodowały ruinę dużej liczby majątków. Jak pisała Zofia Cichocka w pracy na temat Czechów na Wołyniu, *podaż ziemi była masowa, nabywców zaś brakowało. Dzięki temu ceny na ziemię były niesłychanie niskie*. Wpływ na to miały również rozporządzenia rosyjskie, które wykluczały możliwość zakupu ziemi przez Polaków katolików. Chłopi w pierwszych latach po uwłaszczeniu byli zbyt ubodzy, by pokusić się o kupno nowych działek. Natomiast polscy właściciele ziemscy sprzedawali majątki Rosjanom tylko w ostateczności. W tych warunkach biura zajmujące się obrotem ziemią zwróciły baczniejszą uwagę na osadnictwo cudzoziemskie – w tym przypadku czeskie. Oferty warszawskich biur pośrednictwa obrotu ziemią Władysława Wilkowskiego i Grzegorza Bordasza zbiegły się w czasie z rozwijającą się emigracją zarobkową z terenów czeskich. Tysiące Czechów nieznajdujących zarobku, pracy lub ziemi w kraju (w tym czasie nastąpił znaczny wzrost demograficzny, któremu nie mogła podołać rozwijająca się szybko gospodarka czeska) wyjeżdżało za chlebem do Ameryki. Część działaczy czeskich nie była zachwycona zaistniałą sytuacją, uważając, że może ona w przyszłości doprowadzić do rozmycia Czechów wśród żywiołu anglosaskiego i zaniku wśród nich więzi narodowych. Uważali, że znacznie lepszym rozwiązaniem byłaby emigracja Czechów do kraju zblizzonego pod względem kulturowym. Tym krajem według nich była Rosja. Istniały również projekty przesiedlenia części Czechów z USA do Rosji. Jednak z powodu niezbyt fortunnych decyzji władz rosyjskich (Rosjanie chcieli osiedlić Czechów na Dalekim Wschodzie lub nad jeziorem Bajkał) pozostały one w fazie wstępnych rozmów. Warunki do emigracji czeskiej do Rosji znacznie się polepszyły po wizycie Palackego i kilku jeszcze przywódców czeskich na Wszechruskiej Wystawie Etnograficznej w Moskwie w 1867 r. Po rozmowach z Rosjanami uzyskali oni prawdopodobnie zapewnienie władz carskich o przychylnym stanowisku wobec przyszłej emigracji czeskiej. Rosjanie powołali nawet specjalną komisję pod kierownictwem hr. Tola, która zajęła się organizacją i przygotowaniem przyjazdu czeskich emigrantów oraz ich rozmieszczeniem na obszarze Rosji (gubernie: petersburska, twerska, pskowska, moskiewska, połtawska, woroneska, jekaterynosławska i orenburska). Jednak jej działalność nie przyniosła spodziewanych efektów, ponieważ w większości była skierowana do średniozamożnych rolników czeskich, którzy mieli we własnym kraju odpowiednie warunki do rozwoju. Najbardziej zainteresowani – ubodzy mieszkańcy wsi czeskiej – według komisji mogli stanowić element niepewny, który mógł przyłączyć się do proletariatu rosyjskiego. W tych warunkach propozycje skierowane do szerszych kręgów ludności wiejskiej za pośrednictwem współpracujących z warszawskimi spółkami obrotu ziemią Czechów, takich jak František Příbyl i Josef Olič, znalazły żywy oddźwięk wśród Czechów. Dzięki umiejętnej propagandzie w prasie (hasło: *za chatupę ziemia* – ziemia w tym przypadku znaczyła gospodarstwo) i objazdom wsi czeskich udało się Příbylowi i Oličowi zainteresować sporą grupę osób. Urodzajna gleba i korzystna cena ziemi (która miała być dziesięciokrotnie tańsza niż w Czechach) oraz bliskość granicy austro-węgierskiej, a więc i rodzinnego kraju powodowały, że osiedlanie się na Wołyniu stało się bardzo atrakcyjne. Szerzej na ten temat zob.

Pierwsze zorganizowane grupy osadników czeskich przybyły do Rosji, a konkretnie na Wołyń, w 1868 r. Było to 135 rodzin. W roku następnym osiedliło się już 449 rodzin¹⁷. Do 1886 r. żyło na Wołyniu 15 524 Czechów. Do czasu wybuchu I wojny światowej ich liczebność wzrosła do ok. 25-35 tys.¹⁸ Dzięki dość korzystnym warunkom i poparciu ze strony generał-gubernatora kijowskiego Czesi bardzo szybko się zagospodarowali i wzbogacili. Wysoka kultura rolna umożliwiła im uzyskiwanie wysokich plonów. Zaczęli także na szeroką skalę uprawiać chmiel (prawie połowa produkcji rosyjskiej). Rozwinęło się mleczarstwo i sadownictwo. W 1914 r. w rękach czeskich było już 16 browarów, 32 mleczarnie, 113 młynów, 5 cukrowni, 1 cementownia, 37 dużych warsztatów i 19 większych cegielni¹⁹. Ten potencjał świadczył o dużej zamożności kolonii czeskiej. Przed wojną i w jej trakcie dzięki hojności Czechów z Wołynia ruch narodowy w Rosji miał zapewnione silne wsparcie finansowe. Od początku osadnictwa aż po lata 80. XIX w. Czesi posiadali dużą autonomię. W 1891 r. zniesiono samodzielność czeskich gmin. Zaczęto różnymi szykanami i karami finansowymi z jednej, a przywilejami i ulgami podatkowymi z drugiej strony zachęcać Czechów do przechodzenia na prawosławie (do tej pory większość z nich były wyznania katolickiego). Doprowadziło to do tego, że w przededniu wybuchu Wielkiej Wojny 75% Czechów przyjęło prawosławie. Znaczna część z nich uważała to za formalność, mogącą ułatwić życie w popierającym to wyznaniu państwie rosyjskim.

Na początku XX w. do Rosji napłynęła kolejna fala emigrantów z Czech oraz, w mniejszym stopniu, ze Słowacji. Byli to – w przeciwieństwie do wcześniejszych emigrantów, w większości rolników – głównie wykwalifikowani robotnicy, rzemieślnicy, technicy, bankierzy i handlowcy. W samej Rosji w tym czasie istniało duże zapotrzebowanie na takich pracowników, co pozwalało emigrantom zdobyć dobrą płatną pracę i wysoki status społeczny. Często zachowywali oni obywatelstwo austriackie. Osiedlali się głównie w większych ośrodkach miejskich, takich jak Petersburg, Moskwa, Kijów i Warszawa, choć można było ich znaleźć w niemal każdym rejonie rozległego imperium, od Warszawy aż po Syberię i Kaukaz. Można szacować, że przed wybuchem I wojny światowej mieszkało w Rosji ok. 60-70 tys. Czechów oraz 600-2000 Słowaków; blisko 8 tys. miało obywatelstwo austro-węgierskie²⁰. Obie fale emi-

Z. Cichocka, *Kolonie czeskie na Wołyniu*, Warszawa 1928, s. 4-8; J. Vaculík, *Dějiny volyńských Čechů*, t. 1: *Léta 1868-1914*, Praha 1997, s. 15-19; J. Hofman, *Češi na Volyni – základní informace*, Praha 1995, s. 8-12.

¹⁷ J. Folprecht, *Volyňští krajané*, Praha 1947, s. 9; J. Vaculík, *Dějiny volyńských Čechů*, t. 1, s. 18.

¹⁸ Jaroslav Vaculík (*Dějiny volyńských Čechů*, t. 1, s. 30-31) w swojej pracy przytacza oficjalne dane, według których na Wołyniu miało mieszkać 25-26 tys. Czechów. Podaje również, że według badań profesora uniwersytetu kijowskiego, etnografa Timofeja Florkowskiego na Wołyniu było 35-40 tys. Czechów. Rozbieżność między oficjalnymi statystykami a rzeczywistą liczbą osób uważających się za Czechów wynikała, według prof. Florkowskiego, z tego, że niektórzy z nich przeszli na prawosławie i ze względów praktycznych nie przyznawali się przed urzędnikami do swej narodowości.

¹⁹ J. Hofman, *Češi na Volyni...*, s. 12.

²⁰ Rozbieżności w liczbie Czechów i Słowaków w Rosji przed I wojną światową są bardzo duże. Spowodowane jest to brakiem wiarygodnych danych rosyjskich na ten temat. Z tego powodu podane tutaj liczby są szacunkowe. Jeśli chodzi o informacje z opracowań, są one niemal w każdym przy-

gracyjne, pierwsza z lat 60. i 70. XIX w. i druga z początku XX w., były przychylnie nastawione do Rosji. Jednak występowały między nimi pewne różnice w tym względzie. W pierwszym wypadku emigranci czescy z XIX w., w tym szczególnie osadnicy z Wołynia, w sposób prawie bezwarunkowy popierali carską Rosję i utożsamiali się z celami wojennymi swojej nowej ojczyzny. Uważali, że po zwycięskiej dla Rosji wojnie Czechy powinny zostać połączone z państwem rosyjskim przy zachowaniu szerokiej autonomii i swobody gospodarczej i kulturalnej. Były to koncepcje zbliżone do przedwojennego planu powołania Rzeszy Słowiańskiej stworzonego przez Kramářa. Natomiast emigranci sprzed Wielkiej Wojny, którzy na własnej skórze bądź w sposób pośredni odczuli skutki ograniczeń narodowych w Czechach pod rządami austriackimi, liczyli z racji wspólnoty kulturowej na pomoc Rosji w odbudowie państwa czeskiego połączonego więzami ze Słowacją. W większości byli oni zafascynowani nie carską Rosją jako państwem, lecz bardziej kulturą, literaturą czy też nauką rosyjską. W przeciwieństwie do „starych” emigrantów chcieli oni w pełni niepodległego Państwa Czesko-Słowackiego, które miało pozostać w sojuszu militarnym bądź politycznym z Rosją. Na tym tle w późniejszym czasie doszło do nieporozumień między organizacjami czechosłowackimi w Rosji.

W momencie wybuchu wojny w Rosji nie było żadnej organizacji mogącej uchodzić za głównego reprezentanta mieszkającej tam społeczności czeskiej i słowackiej. Głównym ośrodkiem życia społecznego i kulturalnego Czechów był Kijów, gdzie istniała jedyna w pełni czeska szkoła w Rosji i gdzie od 1911 r. ukazywał się czeski tygodnik „Čechoslovan”. Tamtejsze Stowarzyszenie Dobroczyńne i Wychowawcze im. J. Á. Komenského (Dobročinný a vzdělavací spolek J. Á. Komenskeho) skupiało w swych szeregach jedynie 350 członków spośród blisko 20 tys. Czechów mieszkających w Kijowie i okolicach. W Moskwie działało Koło Czeskie (Český kroužek), Stowarzyszenie Śpiewacze „Lumír” (Zpěvácký spolek „Lumír”), a od 1913 r. również Stowarzyszenie Czesko-Rosyjskie Pamięci Jana Husa (Česko-ruský spolek paměti Jana Husa). W Piotrogradzie (który przed wybuchem wojny nosił nazwę Petersburg) zorganizowane zostało Czeskie Stowarzyszenie Pomocy (Český výpomocný spolek). Natomiast w Warszawie, w której liczniejsza była społeczność słowacka, funkcjonował w domu braci Országhów Klub Czeskosłowacki (Československá beseda). Istniały również dość dobrze zorganizowane komitety w Charkowie i Rostowie nad Donem.

padku odmienne. Starsze opracowania podają liczbę 100 tys. Czechów i Słowaków (np. J. Kvasnička, *Československé légie v Rusku 1917-1920*, Bratislava 1963, s. 9; K. Pichlík, V. Vávra, J. Křířek, *Červenobílá a rudá. Vojáci ve válce a revoluci 1914-1918*, Praha 1967, s. 67; A. X. Клеванский, *Чехословацкие интернационалисты и проданный корпус. Чехословацкие политические организации и воинские формирования в России, 1914-1921 гг.*, Москва 1965, s. 25). Najnowsze natomiast podają liczbę 70-80 tys. (np. P. Prokš, *Politikové a vznik republiky 1914-1918*, Praha 1998, s. 33; M. Hronský, A. Krivá, M. Čaplovič, *Vojenské dejiny Slovenska*, t. 4: *1914-1939*, Bratislava 1996, s. 37). Autor pracy uważa jednak, że najbliższe stanu rzeczywistego są liczby podane przez wybitnego znawcę ówczesnych stosunków Josefa Kudelę (*Přehled vývoje čsl. revolučního hnutí na Rusi do adchodu čsl. armádního sboru z Ukrajiny*, Praha 1923, s. 6-7, *Československá Revoluce*, 6), który pisze, że liczby podane podczas wojny szacujące społeczność czeską i słowacką w Rosji na 100 tys. były zawyżane. Uważał on, że liczba Czechów i Słowaków wahała się w granicach 60 tys., w tym 35 tys. wołyńskich Czechów.

Ponadto w mniejszych ośrodkach, szczególnie na Wołyniu, dość liczne były stowarzyszenia sportowe i kulturalne²¹.

Wybuch wojny wywołał wśród mieszkających w Rosji Czechów i Słowaków wzrost nastrojów prorosyjskich i antyaustriackich. Doszło do zorganizowanych przez Czechów demonstracji antyhabsburskich, w których uczestniczyli również Rosjanie; m.in. 5 sierpnia (23 lipca) 1914 r.²² w Piotrogradzie na ulicę wyszło 200 Czechów z transparentem, na którym widniało hasło: *Bracia, wyzwólcie Czechy!*, co wywołało entuzjazm wśród przechodniów i przyłączenie się do manifestacji kilkuset Rosjan. Podobne manifestacje odbyły się w Kijowie i Moskwie²³. Bodźcem do dalszych, bardziej konkretnych działań stało się wydanie manifestu carskiego (2 sierpnia 1914 r.) zapowiadającego internowanie obywateli państw centralnych i konfiskowanie ich majątków. Wywołało to gwałtowną reakcję Czechów niebędących obywatelami rosyjskimi. W trzech największych centrach emigracyjnych – Kijowie, Moskwie i Piotrogradzie – zaczęto przescigać się w zapewnieniach o lojalności, masowo składać podania o przyjęcie obywatelstwa rosyjskiego i zapewniać o chęci wstąpienia do armii rosyjskiej. W Kijowie działacze Stowarzyszenia Dobroczyнного im. J. Á. Komenskiego z inicjatywy właściciela ziemskiego i hotelarza dr Vaclava Vondráka oraz fabrykanta Otokara V. Červeného 4 sierpnia (22 lipca) zdecydowali się wysłać delegację do cara z projektem utworzenia czeskiego oddziału ochotniczego w ramach armii rosyjskiej. Podobne kroki podjął nowo powstały w Moskwie Czeski Komitet Pomocy Ofiarom Wojny (Český komitét pro pomoc obětem válek) z wielkim carofilem Svatoplukiem Koníčkem oraz Aloisem Luisem Tučkem na czele. Złożyli oni 12 sierpnia (30 lipca) 1914 r. w rosyjskim Ministerstwie Wojny memorandum, w którym domagali się powołania – podobnie jak działacze z Kijowa – ochotniczego oddziału, który *niewątpliwie przyniesie naszej armii [rosyjskiej – przyp. J.W.] korzyść jako czynnik ideologiczny wobec słowiańskiego, a zwłaszcza czeskiego żywiołu w armii austro-węgierskiej*²⁴. Przedstawiciele obu ośrodków starali się pozyskać dla idei powołania tegoż oddziału jak najwięcej wpływowych osobistości rosyjskiego życia politycznego, a także wojskowych. Bardzo ważne były rozmowy, które odbyły się w tym czasie między Zdeňkiem Rejmanem, przedstawicielem organizacji czeskich z Piotrogradu, posiadającym również pełnomocnictwa pozostałych ośrodków czeskich, a ministrem wojny gen. kawalerii Władimirem Suchomlinowem oraz szefem Sztabu Generalnego gen. piechoty Nikołajem Januszkieviczem i jego zastępcą, gen. piechoty Michaiłem Bieljajewem. Podczas tych rozmów Rejman przedstawił kil-

²¹ J. Kudela, *Přehled vývoje...*, s. 7; I. Markovič, *Slováci v zabraničnej revolúcii*, Praha 1923, s. 7-8, *Československá revoluce*, 10; L. Takáč, *K účinnosti J. Országa a B. Pavlů v krajanskom hnutí v Rusku (1914-1917)*, „Vojenská história” 1999, Vol. 3, nr 2, s. 77-78.

²² Wszystkie daty w tekście odnoszące się do Rosji są podane według starego i nowego (gregoriańskiego) kalendarza.

²³ F. Langer, *Pamětní kniha 1. Strěleckého Pluku Jana Husi*, Praha 1920, s. 8; J. Kudela, *Přehled vývoje...*, s. 9; V. Prášek, *Česká družina*, Praha 1934, s. 13-14.

²⁴ J. Papoušek, *Carské Rusko...*, s. 43-54, dok. nr 3, memorandum Czeskiego Komitetu do Ministerstwa Wojny z 12 VIII (30 VII) 1914 r.; K. Pichlík, *Zabraniční odboj 1914-1918 bez legend*, Praha 1968, s. 50.

ka projektów związanych z powołaniem tego typu jednostki. Dzięki tym spotkaniom uzyskał duże poparcie w najwyższych kregach wojskowych co do idei sformowania jednostek czeskich²⁵. Było ono bardzo przydatne, gdy w łonie rządu rosyjskiego rozgorzała dyskusja nad ramami organizacyjnymi powołania tego rodzaju formacji.

Kiedy do Moskwy przyjechał car Mikołaj II, przedstawicielom organizacji czeskich z Moskwy udało się uzyskać u niego audiencję. Doszło do niej 20 (7) sierpnia 1914 r. Podczas audiencji przedstawiciele czescy zapewniali cara o przychylności Czechów wobec państwa rosyjskiego i wyrazili nadzieję, że *zajaśnieje wolna korona św. Wacława i oświekli pierścień korony Romanowów*²⁶. W podobnym tonie wypowiedzieli się również przedstawiciele czeskich organizacji w Piotrogradzie, którzy uzyskali audiencję u ministra spraw zagranicznych Rosji Sazonowa. Podczas spotkania, do którego doszło 15 (2) września 1914 r., delegaci zapewniali rosyjskiego ministra o lojalności Czechów mieszkających w Rosji wobec władz carskich. Minister ze swej strony zaproponował zaś, aby przedstawiciele czescy przekazali żądania w formie pisemnej²⁷. Podjął się tego jeden z czołowych działaczy czeskich w Piotrogradzie, pracownik Biblioteki Słowiańskiej Rosyjskiej Akademii Nauk – Jiří Klecanda. W memorandum przekazanym władzom rosyjskim poddano krytyce wewnętrzne stosunki panujące w monarchii habsburskiej, szczególnie dualizm austro-węgierski. Ponadto znalazły się w nim żądania powołania państwa złożonego z Czech i Słowacji, w którym ta ostatnia miała posiadać znaczną autonomię, oraz przyłączenia do tegoż państwa Łużyc i korytarza łączącego przyszłą Czechosłowację z Serbią (Jugosławią). W przeciwieństwie do stanowiska czeskich przywódców z Moskwy i Kijowa Klecanda postulował utworzenie samodzielnego i niezależnego państwa, które miało pozostać jedynie w sojuszu z Rosją²⁸. Te zastrzeżenia, poparte przez czeskie organizacje w Piotrogradzie, szły znacznie dalej niż postulaty Konička i jego współpracowników. Na tym tle w przyszłości miało dojść do zadrażnień między czeskimi organizacjami z Moskwy i Kijowa a Piotrogradem. Ci pierwsi mieli poparcie organizacji, w których większość stanowili „starzy” emigranci, natomiast drugich wspierali niedawno przybyli do Rosji Czesi i Słowacy. Również wśród Słowaków nie było jedności co do przyszłych losów rodzinnego kraju. Z jednej strony Słowacy skupieni w Klubie Czeskosłowackim w Warszawie chcieli wspólnego państwa czesko-słowackiego, w którym ich pobratymcy z ojczyzny mieli posiadać dużą autonomię. Z drugiej strony istniała grupa L'udovíta Štúra, która chciała przyłączenia Słowacji do Rosji lub co najwyżej unii Czech i Słowacji jako autonomicznych jednostek monarchii Romanowów²⁹.

²⁵ F. Šteidler, *Československé hnutí...*, s. 6; V. Vávra, *Formování České družiny, K počátkům zahraničního odboje v Rusku 1914-1916*, „Historie a vojenství” 1990, nr 1, s. 108.

²⁶ E. Beneš, *Světová válka...*, t. 3, s. 554-555, dok. nr 238, relacja z audiencji czeskiej delegacji u cara Mikołaja II z 20 VIII 1914 r.

²⁷ *Tamże*, s. 558-559, dok. nr 240, relacja z audiencji czeskiej delegacji u ministra Sazonowa z 15 IX 1914 r.

²⁸ J. Kudela, *Přehled vývoje...*, s. 10-11; J. Kalvoda, *Genese Československa*, Praha 1998, s. 66.

²⁹ Na tle rozbieżności między obu ugrupowaniami słowackimi w Rosji doszło również do konfliktu czesko-słowackiego co do przyszłości ziem słowackich oraz przyszłej współpracy między Bratysławą

W tym czasie tempa nabrały również rosyjskie przygotowania do powołania czechosłowackich formacji wojskowych. Wobec postulatów zgłaszanych przez organizacje czeskie z Kijowa i Moskwy władze rosyjskie wyraziły zgodę na formowanie ochotniczego oddziału czechosłowackiego. W połowie sierpnia 1914 r. rosyjski Sztab Generalny (tzw. Stawka) wydał rozkazy dotyczące formowania tzw. „Czeskiej Drużyny”, której kadra oficerska miała składać się z Rosjan. Została ona zorganizowana do końca września 1914 r. i już w październiku udała się na front galicyjski. Przydzielono ją rosyjskiemu Frontowi Południowo-Zachodniemu, a dokładnie 3 Armii rosyjskiej dowodzonej przez Bułgara w służbie rosyjskiej gen. piechoty Radko Dmitrijewa. „Drużyna” została w pierwszym okresie istnienia wykorzystana głównie do działań rozpoznawczych i agitacyjnych.

Opiekę nad „Drużyną” z ramienia organizacji czeskich i słowackich w Rosji sprawowali w tym czasie Tuček, Zdeněk Rejman i Jozef Orsząg. Zostali oni oficjalnie mianowani przez władze rosyjskie pełnomocnikami politycznymi przy dowódcy jednostki. Stało się to 7 listopada (25 października) 1914 r. Do ich zadań należało informowanie dowództwa „Drużyny” o działalności czeskich i słowackich organizacji politycznych, wspieranie rannych żołnierzy „Drużyny” oraz pomoc rodzinom ochotników i inwalidów wojennych³⁰.

Na wezwanie organizacji moskiewskich w połowie (10/18) września 1914 r. w Piotrogradzie doszło do spotkania przedstawicieli czterech najważniejszych kolonii czeskich i słowackich – kijowskiej, moskiewskiej, pietrogradzkiej i warszawskiej. Podczas spotkań uzgodniono wspólne postulaty, jakie chciano przedstawić władzom rosyjskim³¹. Te wnioski zostały przekazane carowi przez specjalną delegację złożoną z Červeného, Klecandy, Koníčka i Országa jako reprezentantów Rady Czechów w Rosji (Rada Čechů v Rusku) 17 (4) września 1914 r. Po kilkuminutowym spotkaniu, podczas którego Mikołaj II wypytywał o położenie Czechów i Słowaków w monarchii habsburskiej oraz o wzajemne stosunki czesko-słowackie, car miał rzec: *mam nadzieję, że Bóg wam [Czechom i Słowakom – przyp. J.W.] pomoże i wasze życzenia będą spełnione*³². Jedynym większym osiągnięciem Czechów i Słowaków wyniesionym z tego spotkania było zaniechanie przez władze rosyjskie dalszej akcji internowania obywateli państw centralnych pochodzących z obu narodów oraz obietnica wycofania się z konfiskaty ich majątków i zwrotu dóbr wcześniej zajętych³³.

a Praga. VÚA – VHA, Odbočka Československé národní rady na Rusi – Slovenský odbor, k. 77, list dr Markoviča do (adresat nieczyt.) z 29 (16) VI 1916 r.; Z. Tobolka, *Politické dějiny...*, t. 4, s. 112; K. Pichlík, *Zabraniční odboj...*, s. 58; J. Kvasnička, *Československé légie...*, s. 19-22; J. Firsov, *Boj Čechů i Slováků v Rusku o Masarykův program v letech 1916-1917 a Masarykův odkaz moderní demokracii (ve světle archivních nálezů)*, [w:] *První světová válka, moderní demokracie a T. G. Masaryk. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádáné Ústavem T. G. Masaryka ve dnech 22.-24. září 1994 na zámku v Liblicích u Mělníka*, red. J. Opat, Praha 1995, s. 110.

³⁰ J. Kudela, *Přehled vývoje...*, s. 18; J. Kalvoda, *Genese Československa*, s. 67.

³¹ Wśród postulatów znalazły się takie tematy, jak: sprawa państwa czesko-słowackiego, które według powziętych decyzji miało być królestwem; przynależność Łużyc; przyszłe stosunki rosyjsko-czechosłowackie.

³² J. Kudela, *Přehled vývoje...*, s. 12.

³³ J. Fidler, *Zborov 1917...*, s. 259.

Mimo tego spotkania wśród czeskich i słowackich organizacji nie doszło do powołania wspólnej instytucji, która mogłaby podjąć się reprezentowania obu społeczności wobec władz rosyjskich oraz dalszej organizacji czechosłowackich oddziałów ochotniczych u boku armii rosyjskiej. Głównym tego powodem były zbyt duże rozbieżności oraz ambicje wśród przywódców ruchu czeskiego i słowackiego w Rosji. Doprowadziły one m.in. do konfliktu między Koníčkiem a działaczami związanymi z organizacjami piotrogrodzkimi. Po tym wydarzeniu władze rosyjskie wysłały go przez Rumunię, Bułgarię i Serbię na zachód Europy³⁴.

Pewne zmiany na lepsze w ruchu czechosłowackim zaszły dopiero wiosną 1915 r. Udało się wtedy uzgodnić większość spornych kwestii, co umożliwiło zwołanie pierwszego ogólnopaństwowego zjazdu delegatów organizacji czeskich działających w Rosji. Doszło do niego w dniach 7-11 marca (22-26 luty) 1915 r. w Moskwie. Wzięło w nim udział 34 delegatów reprezentujących 1347 członków z sześciu stowarzyszeń i czterech komitetów. Pierwszy zjazd Związku Czeskich Towarzystw w Rosji (Svaz českých spolků na Rusi) – jak brzmiała oficjalna nazwa – zajął się wytyczeniem kierunku dalszych działań. Podczas obrad dominującą rolę odgrywali delegaci organizacji czeskich z Piotrogradu i Kijowa. Osiągnięty kompromis między ich stanowiskami umożliwił podjęcie kilku ważnych decyzji. Postanowiono, że głównym zadaniem jest dążenie do powstania niepodległego państwa czechosłowackiego, które będzie *wiernym sojusznikiem swej oswobodzicielki – Rosji*³⁵. Powołano nowe władze, które w większości związane były z tzw. grupą piotrogrodzką³⁶. Przewodniczącym został Bohumil Václav Čermák, sekretarzem Klecenda. Większość delegatów opowiedziała się za tym, aby siedzibą władz Związku został Piotrogród. Natomiast Kijów, ze względu na miejsce stacjonowania sztabu okręgu wojskowego odpowiedzialnego za uzupełnienia i zaopatrzenie „Czeskiej Drużyny”, stał się siedzibą Komisji Wojskowej Związku (Vojenské komise Správy)³⁷. Przejęła ona nadzór nad „Drużyną Czeską”. W jej skład weszli: Tuček, dr Vondrák, Karel Heřman, Miloš Pučálka, Ország i Rejman. Byli to z kolei w większości reprezentanci tzw. grupy kijowskiej. Z Komisją Wojskową miał również współpracować gen. mjr Jaroslav Červinka, który z ramienia dowództwa okręgu miał sprawować

³⁴ K. Pichlík, *Zahraniční odboj...*, s. 53.

³⁵ J. Papoušek, *Carské Rusko...*, s. 58, dok. nr 7, rezolucja Zjazdu Związku Czeskich Towarzystw w Rosji z 11 III (26 II) 1915 r. W rezolucji kończącej obrady stwierdzono, że na cele odrodzonego państwa czechosłowackiego stanie *słowiański król*. To memorandum było wynikiem wcześniejszych wystąpień działaczy czechosłowackich, żądających podjęcia nie tylko bardziej konkretnych kroków związanych z rozwijającą się akcją wojskową, lecz również złożenia bardziej konkretnych zobowiązań co do przyszłości Czech i Słowacji. Już 27 (14) XI Tuček i Vondrák złożyli na ręce szefa sztabu Frontu Południowo-Zachodniego gen. piechoty Michaiła Aleksiejewa memorandum, w którym domagali się wydania *aktu, który na podstawie czeskiego prawa historycznego ogłosi niezależność i niezawisłość Czech* (K. Pichlík, *Zahraniční odboj...*, s. 54), co miało nastawić jeszcze przychylniej społeczeństwo czeskie do państwa rosyjskiego i wesprzeć najpierw działalność dywersyjną i konspiracyjną, a później wybuch powstania antyaustriackiego.

³⁶ Grupowała działaczy czeskich i słowackich z tego miasta.

³⁷ W pracy Kudela (*Prehled vývoje...*, s. 22) występuje nazwa „Komisja Wojskowo-Techniczna Związku” (Vojensko-technická komise Správy). Jest to jednak jedyne opracowanie, w którym ona się pojawia.

pieczę nad oddziałami czechosłowackimi. Powołano również komisję rewizyjną, której siedzibą stała się Moskwa³⁸. Delegaci zajęli się także organizacją działalności propagandowej. Głównym jej organem miał zostać nowy tygodnik „Čechoslovák”, który miał zastąpić niewychodzący już od końca 1914 r. „Čechoslovan”. Pierwszy numer ukazał się 17 (4) czerwca 1915 r. w Piotrogradzie. Redaktorem gazety został Bohdan Pavlů, a jego bliskim współpracownikiem Słowak dr Ivan Markovič³⁹. W ciągu następnych dwóch miesięcy do Związku Czeskich Towarzystw przystąpiła większość organizacji słowackich. W maju zmieniono z tego powodu nazwę na Związek Towarzystw Czechosłowackich w Rosji (Svaz československých spolků na Rusi)⁴⁰.

Mimo zawarcia kompromisu między przedstawicielami grupy piotrogrodzkiej i kijowskiej stosunki między obiema „frakcjami” były nadal nieufne. Członkowie Komisji Wojskowej związani z grupą kijowską realizowali własne koncepcje niemal bez wiedzy władz Związku. Chcieli oni doprowadzić do powstania licznych oddziałów czesko-słowackich, złożonych w dużej mierze z ochotników spośród jeńców czeskich i słowackich z armii austro-węgierskiej, które miały stać się z czasem armią niepodległego w przyszłości państwa. Te starania i związane z nimi postulaty wywołały zadrażnienia z władzami rosyjskimi, które zakończyły się interwencją rosyjskiego MSZ w kwietniu 1915 r. Doprowadziła ona do wyłączenia kwestii organizacji dalszych oddziałów z wyłącznej gestii przychylnie nastawionych wobec tego zagadnienia władz wojskowych i poddania ich nadzorowi Ministerstwa Spraw Zagranicznych, przeciwnemu tej koncepcji. Na blisko dwa lata organizacja dalszych jednostek czechosłowackich spośród jeńców wojennych została zawieszona. Władze Związku uznały, że członkowie Komisji Wojskowej przekroczyli w tej kwestii swoje uprawnienia i nierozważnymi krokami zahamowali dalszy rozwój czechosłowackich formacji wojskowych. Doprowadziło to do ponownego konfliktu między tymi grupami, a w konsekwencji do zmian we władzach Związku Towarzystw Czechosłowackich w Rosji w maju 1916 r.⁴¹

W tym samym niemal czasie, gdy na froncie wschodnim od ponad pół roku walczyli żołnierze „Drużyny Czeskiej”, na zachodzie Europy Masaryk przygotowywał się do otwartego ogłoszenia aspiracji niepodległościowych Czechów i Słowaków. Wówczas (wiosna 1915 r.) jego pozycja wśród emigracji czeskiej i słowackiej była już ugruntowana. Nie tylko zdołał uzyskać poparcie środowisk emigracyjnych; pozbył się również

³⁸ Российский государственный военно-исторический архив, ф. 2003, оп. 11, т. 545, sprawozdanie prof. Grotta z posiedzenia zjazdu z 14 III 1915 r.; J. Kudela, *Přehled vývoje...*, s. 22; A. X. Клеванский, *Чехословацкие интернационалисты...*, s. 24-25.

³⁹ Z. Tobolka, *Politické dějiny...*, t. 4, s. 112-114; K. Pichlík, *Zabraniční odboj...*, s. 57-58; J. Zabloudilová, *Přehled tisku Čechů a Slováků v Rusku 1914-1920. Periodika a neperiodické tiskoviny českých a slovenských krajanů, zajatců a legionářů*, „Historie a vojenství” 1995, nr 4, s. 103.

⁴⁰ J. Fidler, *Zborov 1917...*, s. 220-221.

⁴¹ J. Papoušek, *Kritické poznámky o potach revoluční akce na Rusi*, „Naše Revoluce” 1927-1928, nr 5, s. 254-255. Na temat organizacji oddziałów czechosłowackich w Rosji w latach 1915-1916 i stanowiska władz rosyjskich w tej sprawie szerzej zob. J. Wiśniewski, *Masaryk a polsko-czechosłowacka współpraca wojskowa na Ukrainie pod koniec 1917 r.*, [w:] *Polityka, religia, edukacja. Studia z dziejów XX i XXI wieku dedykowane profesorowi Ryszardowi Michalskiemu*, red. Z. Karpus, K. Kačka, P. Tomaszewski, Toruń 2010.

największego konkurenta do odegrania roli przywódcy czeskich środowisk emigracyjnych – Svatopluka Konička. Ten czeski polityk dzięki swoim carofilskim poglądom zyskał duże zaufanie wśród urzędników rosyjskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Współpracował również z wywiadem rosyjskim. Prawdopodobnie z tego też powodu został wysłany na Zachód w celu zjednoczenia emigracyjnego ruchu narodowego i podporządkowania go carskiej Rosji. Pod zmienionym nazwiskiem – Štěpán Horský – przez Bałkany dotarł w grudniu 1914 r. do Paryża. Występował we Francji jako delegat Czechów rosyjskich, który przybył w celu nawiązania bliższych kontaktów z środowiskami czeskimi Europy Zachodniej i Stanów Zjednoczonych. Na początku 1915 r. udał się również do Wielkiej Brytanii, Włoch i Szwajcarii. Tamtejsze środowiska emigracyjne przyjęły Konička raczej chłodno. Mimo to udało mu się zdobyć niewielkie grono zwolenników, którzy założyli w Paryżu 12 stycznia 1915 r. Radę Narodową Wspólnot Czeskosłowackich (Narodní rada obcí československých). Formalnym przewodniczącym tej organizacji został Ernest Denis, natomiast faktycznie rządził Koniček jako jego zastępca. Rada Narodowa rozpoczęła również wydawanie czasopisma „L'Indépendance tchèque”. Mimo aktywnej działalności większość czeskich i słowackich organizacji emigracyjnych oraz ich członków nie chciała uzależniać się od tak jawnie sympatyzującej z caratem instytucji, jaką była Rada Narodowa Wspólnot Czeskosłowackich. Emigranci mieszkający w zachodniej Europie obawiali się, że po zwycięskiej wojnie Rosja może wprowadzić system rządów, które w sferze represyjności będą podobne do obecnych pod władzą austriacką.

Koniček w marcu 1915 r. udał się do Stanów Zjednoczonych, gdzie zamierzał przekonać do swoich idei opowiadających się w większości za Masarykiem działaczy organizacji emigracyjnych. Jednak nie udało mu się to. Pozycja Masaryka była tam na tyle silna, że Koniček nie mógł liczyć na uzyskanie nawet skromnego poparcia. Ponadto 25 maja do władz głównej organizacji czeskiej w USA – Czeskiego Towarzystwa Narodowego – dotarł telegram ze Związku Towarzystw Czeskosłowackich z Piotrogradu, w którym przekazywano, że Koniček nie jest żadnym przedstawicielem czy też delegatem organizacji czechosłowackich z Rosji i występuje tylko we własnym imieniu. Wiadomość ta spowodowała, że został on zmuszony do wyjazdu ze Stanów Zjednoczonych i udał się ponownie do Francji. Jednak i tu nie mógł już liczyć na żadne poparcie. W połowie czerwca 1915 r. zakończyła się działalność paryskiej Rady Narodowej i przestała wychodzić gazeta „L'Indépendance tchèque”. Sam Koniček powrócił z Francji do Rosji dopiero w grudniu 1915 r.⁴²

Po tej „akcji” przeprowadzonej z inspiracji władz rosyjskich autorytet Masaryka wśród emigracji w zachodniej Europie znacznie wzrósł. W krótkim czasie zdołał uzyskać poparcie niemal wszystkich organizacji czeskich działających we Francji, Wielkiej Brytanii, Szwajcarii i Stanach Zjednoczonych. Udało mu się również założyć czasopismo „La Nation Tchèque”, którego pierwszy numer ukazał się 1 maja 1915 r., oraz uzyskać poparcie bardzo aktywnego przedstawiciela Czeskiej Partii Postępowej Prawa Państwowego

⁴² K. Pichlík, *Zabraniční odboj...*, s. 75; P. Prokůš, *Politikové a vznik...*, s. 36; J. Kalvoda, *Geneze Československa*, s. 74-75.

przebywającego na emigracji – dr Lva Sychravy. Mając takie poparcie oraz zgodę polityków krajowych, Masaryk otwarcie wystąpił z postulatami całkowitej niepodległości dla państwa złożonego z Czech i Słowacji. Uczynił to 4 lipca 1915 r. w Zurychu podczas uroczystości związanych z 500-leciem stracenia Husa. W wygłoszonym wówczas przemówieniu przedstawił walkę o niepodległość jako kontynuację idei husytyzmu i czeskiej reformacji. Stwierdził również, że każdy Czech powinien uczynić wszystko, co w jego mocy, aby odzyskać dla kraju niepodległość⁴³. Powtórzył to 6 lipca w Genewie. W tym mieście Masaryk również w imieniu narodu czeskiego wypowiedział wojnę Austro-Węgrom. Na wieść o tym wystąpieniu przeciw państwu habsburskiemu dowództwo armii austro-węgierskiej wydało 4 sierpnia 1915 r. rozporządzenia, które miały zapobiegać prawdopodobnym niepokojom wywołanym tą odezwą. Zapowiadano w nich, że każde wystąpienie będzie uważane za zdradę Austro-Węgiei i karane śmiercią⁴⁴.

Masaryka za przywódcę czeskiej akcji niepodległościowej uznały także władze Związku Towarzystw Czeskosłowackich w Rosji. W telegramie skierowanym do redakcji „La Nation Tchèque” z 2 lipca 1915 r. odzęgnywały się one od współpracy z Koničkiem i jego Radą Narodową, jednocześnie podkreślając chęć nawiązania bliższej współpracy z czeskimi organizacjami emigracyjnymi na zachodzie Europy i w USA. Autorytet Masaryka uznały również niektóre środowiska paryskich Czechów z Františkiem Kupką na czele, które do tej pory popierały Konička⁴⁵. Dzięki temu Masarykowi udało się uzyskać poparcie wszystkich organizacji emigracyjnych we Francji. Powiodła mu się również próba powołania w miejsce „L'Indépendance tchèque” nowego czasopisma „Československá samostatnost” (zaczęło wychodzić 22 sierpnia w Annemasse na pograniczu francusko-szwajcarskim), które stało się oficjalnym wydawnictwem emigracyjnego ruchu niepodległościowego. Tytuł, wybrany nieprzypadkowo, miał podkreślać program polityczny tegoż ruchu – wspólne, niepodległe państwo Czechów i Słowaków. Redaktorem tygodnika został Sychrava⁴⁶.

Postawa polityków krajowych stanowiła dla Masaryka i ściśle współpracującego z nim Edvarda Beneša silny cios. Nadszedł on w momencie, gdy czeska akcja niepodległościowa zaczęła odnosić pierwsze większe sukcesy dyplomatyczne i organizacyjne. Udało się bowiem uzyskać poparcie niemal wszystkich organizacji emigracyjnych, co doprowadziło do powołania Czeskiego Komitetu Zagranicznego (Český komitét zahraniční). W jego imieniu Masaryk, Dürich, przedstawiciele Czeskiego Towarzystwa Narodowego (Fisher, Voska, Pergler), Ligi Słowackiej (Mamatey, Ivan Dérer), Związku Towarzystw Czeskosłowackich w Rosji (Čermák i Pavlu) oraz czeskich organizacji z Francji (Kupka, Antonín Veselý) i Wielkiej Brytanii (Sýkora) wydali 14 listopada 1915 r. oficjalną deklarację pt. „O działaniach przeciw Austro-Węgrom na korzyść

⁴³ P. Prokš, *Politikové a vznik...*, s. 37; J. Gruchała, *Tomasz G. Masaryk*, s. 115. Polski historyk podaje jako datę tego wystąpienia 6 VII 1915 r. To pewna nieścisłość: data 6 VII odnosi się do wystąpienia Masaryka w Genewie, podczas którego stwierdził, że w imieniu czechosłowackiego ruchu niepodległościowego wypowiedział wojnę Austro-Węgrom.

⁴⁴ P. Prokš, *Politikové a vznik...*, s. 37-38.

⁴⁵ *Tamże*, s. 38.

⁴⁶ T. G. Masaryk, *Světová revoluce...*, s. 66.

aliantów i o walce o niepodległe państwo czeskosłowackie”, w której zawarto wytyczne mające umożliwić powstanie Czechosłowacji. Komitet Zagraniczny dokumentem tym oficjalnie rozpoczął swoje działanie. Masaryk z racji zatrudnienia⁴⁷ kontynuował działalność w Londynie, Beneš w Paryżu, zaś Dürich w Szwajcarii. Ten ostatni skupił się bardziej na rozmowach z przedstawicielami dyplomatycznymi Rosji niż na jakiejś większej działalności propagującej czeską akcję emigracyjną⁴⁸.

W tym czasie nawiązano również bliższą współpracę z mieszkającym na stałe we Francji Słowakiem Milanem Rastislavem Štefánikiem. Štefánik przed wojną był znanym astronomem i podróżnikiem, posiadającym znajomości wśród polityków i dyplomatów francuskich. W momencie wybuchu I wojny światowej zaciągnął się jako oficer do armii francuskiej, gdzie służąc w lotnictwie, osiągnął znaczne sukcesy wojskowe. Został za to m.in. odznaczony francuskim La Croix de Guerre⁴⁹. Zetknął się on wcześniej z Masarykiem, studiując w latach 1897-1904 na czeskim uniwersytecie w Pradze, gdzie związał się z hłasistami. Opowiadał się za bliską współpracą Słowaków z Czechami⁵⁰.

Dzięki pośrednictwu działacza czeskiego Ludvíka Strimpla 13 grudnia 1915 r. w Paryżu doszło do pierwszego spotkania Štefánika i Beneša. Benešowi udało się wówczas namówić Słowaka do współpracy. Dzięki temu Štefánik stał się drugim po Benešu najbliższym współpracownikiem Masaryka w czeskosłowackim ruchu niepodległościowym. Jego obecność w nim dawała poniekąd Masarykowi mandat do reprezentowania słowackich aspiracji niepodległościowych. Działacze czeskiej akcji niepodległościowej, podbudowani zapewnieniami władz francuskich o sympatii wobec Czech, postanowili ze zdwojoną siłą kontynuować działania. Pod wpływem Štefánika Masaryk zwołał na koniec lutego sygnatariuszy manifestu listopadowego z ubiegłego roku. Na wspólnym posiedzeniu postanowiono umieścić redakcję czasopisma „Československá samostatnost” w Paryżu oraz przekształcić Czeski Komitet Zagraniczny w nową, szerszą organizację pod nazwą Czeska Rada Narodowa (Česká národní rada)⁵¹. Przewodniczącym Komitetu został Masaryk, jego zastępcą Dürich, sekretarzem generalnym Beneš, a przedstawicielem Słowaków – Štefánik. Latem 1916 r. do Paryża przyjechał przedstawiciel amerykańskich Słowaków Štefan Osuský, który uznał dotychczasową nazwę organizacji za nieodpowiadającą faktycznemu stanowi rzeczy i dyskryminującą społeczność sło-

⁴⁷ Masaryk od lipca pracował w otwartej specjalnie dla niego Katedrze Zagadnień Środkowoeuropejskich na Uniwersytecie Londyńskim.

⁴⁸ T. G. Masaryk, *Světová revoluce...*, s. 51; K. Pichlík, *Zahraniční odboj...*, s. 184-187.

⁴⁹ Na temat Štefánika powstało kilka jego prac naukowych i biografii. Dużo informacji o jego działalności wojskowej można znaleźć w pracach: R. Rajchl, *Štefánik. Voják a diplomat*, Praha 1948, *Živá Minulost*, 4; J. Fidler, *Generálové legionáři*, Brno 1999, s. 317-328, *Jota Military*.

⁵⁰ B. Ferencúchová, *Štefánik diplomat – medzi Francúzskom a Talianskom (1914-1919)*, [w:] *Generál dr. Milan Rastislav Štefánik – vojak a diplomat. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie v Bratislave 4.-5. mája 1999*, red. M. Hronský, M. Čaplovič, Bratislava 1999, s. 87-88. Na temat stosunku Štefánika do Masaryka i ruchu niepodległościowego szerzej zob. Э. Г. Задорожнюк, *Милан Растислав Штефаник и Томаш Гарриг Масарик: жизни и судьбы*, [w:] *Милан Растислав Штефаник – новый взгляд*, Москва 2001, s. 57-62.

⁵¹ Beneš w oficjalnej korespondencji używał nazwy „Rada Narodowa Krajów Czeskich” (Conseil National des Pays Tchèques). T. G. Masaryk, *Světová revoluce...*, s. 98.

wacką. Pod jego naciskiem w czerwcu 1916 r. zmieniono nazwę na Czeskosłowacka Rada Narodowa (Československá národní rada, ČSNR)⁵². Stała się ona główną instytucją polityczną reprezentującą ruch niepodległościowy na obczyźnie. W ciągu kilku miesięcy jej władzy podporządkowały się niemal wszystkie organizacje czeskie i słowackie w Europie Zachodniej oraz Stanach Zjednoczonych. Jedyny problem stanowiły organizacje działające na terenie Rosji.

Mimo zakrojonej na coraz szerszą skalę akcji propagandowej i pierwszych kontaktów z politykami mocarstw zachodnich czechosłowacka akcja niepodległościowa nie doprowadziła do większych zmian w polityce Francji i Wielkiej Brytanii wobec monarchii habsburskiej. Masaryk zdawał sobie doskonale sprawę z tego, iż uwzględnienie przez państwa ententy w przyszłym traktacie pokojowym postulatów czechosłowackich będzie wymagało ważkich argumentów nie tylko propagandowych, narodowych, gospodarczych czy politycznych, ale przede wszystkim mających realne przełożenie na toczące się zmagania wojenne. Takim argumentem miało być posiadanie przez czechosłowacką akcję niepodległościową własnych sił zbrojnych. Dzięki własnym formacjom wojskowym można było również zdyskredytować lojalistyczną postawę względem Austro-Węgier wyrażaną przez część polityków krajowych. Sam Masaryk znacznie wcześniej, bo już jesienią 1914 r., na wieść o liczbie czeskich jeńców wziętych w walkach z Rosjanami miał nosić się z zamiarem stworzenia wojsk czeskich (czeskosłowackich) u boku aliantów. Jak później pisał, głównym celem jego działań podczas organizowania ruchu niepodległościowego było przede wszystkim zorganizowanie armii z jeńców. Ten program wojskowy miałem na myśli od samego początku⁵³. Przywódcy czechosłowackiej akcji niepodległościowej zdawali sobie sprawę z ważności tej kwestii, gdy po krwawych bitwach 1915 i 1916 r. w państwach Europy Zachodniej powoli wyczerpywały się rezerwy mobilizacyjne, a one same zaczęły poszukiwać dodatkowych możliwości rekrutacji żołnierzy.

W kwietniu i maju 1916 r. do Francji na mocy wcześniejszych ustaleń zaczęły przybywać pierwsze oddziały rosyjskie, które miały wesprzeć armię francuską w walce z armią niemiecką na froncie zachodnim. Ich liczebność była niewielka i dowództwo francuskie domagało się od sojusznika przysłania kolejnych oddziałów, na co nie chciało się zgodzić dowództwo rosyjskie⁵⁴. Z tego też powodu władze francuskie zwróciły uwa-

⁵² E. Beneš, *Světová válka...*, t. 1, s. 116-117; J. Fidler, *Zborov 1917...*, s. 34.

⁵³ T. G. Masaryk, *Světová revoluce...*, s. 44.

⁵⁴ Na mocy ustaleń francusko-rosyjskich do Francji miał zostać skierowany Rosyjski Korpus Ekspedycyjny (Русский экспедиционный корпус), który miał się składać z sześciu brygad; pięć miało trafić na front zachodni, a jedna do Salonik, gdzie istniała baza alianckich wojsk ewakuowanych z Gallipoli. Oficjalna umowa w tej sprawie została podpisana w siedzibie Stawki w maju 1916 r. Jednak już znacznie wcześniej (grudzień 1915 r.) dowództwo rosyjskie pod wpływem monitów francuskich zdecydowało się na wysłanie pierwszych jednostek do Francji. Ostatecznie zamiast przewidywanych umową sześciu brygad do Francji trafiły dwie brygady – 1 i 3, które później utworzyły 1 Dywizję Rosyjskiego Korpusu Ekspedycyjnego, natomiast kolejne – 2 i 4 – zostały przez Francję wysłane na front do Salonik. 1 Samodzielna Brygada Piechoty wraz ze swoimi batalionami marszowymi przybyła do Francji pod koniec kwietnia 1916 r. (pierwszy transport – 20 kwietnia), natomiast 3 SBP we wrześniu 1916 r. 2 SBP przybyła do Francji w sierpniu, a 4 Brygada w październiku 1916 r. Więcej na ten temat zob. М. Алексеев, *Военная разведка России. Первая мировая война*, t. 3, cz. 1, Москва 2001, s. 97-105;

gę na możliwość użycia w działaniach wojennych, w ramach wojsk rosyjskich, oddziałów złożonych z ochotników – byłych jeńców wojennych. Francuskie dowództwo było szczególnie zainteresowane wykorzystaniem jeńców czeskich i słowackich, o których wiedziało z informacji przekazywanych przez działaczy czechosłowackich⁵⁵.

Masaryk oraz jego najbliżsi współpracownicy, Beneš i Štefánik, poinformowani o zainteresowaniu władz francuskich sprawą jeńców czeskich i słowackich w Rosji, postanowili wykorzystać zaistniałą sytuację. Przez władze francuskie chcieli wymusić na Rosjanach zgodę na przewiezienie jeńców czeskich i słowackich do Francji. Mieli oni po przeszkoleniu wejść w skład armii czechosłowackiej, której głównym zadaniem miała być walka z Niemcami na froncie zachodnim⁵⁶. Przywódcy ruchu niepodległościowego w przypadku oporu władz rosyjskich dopuszczali, co prawda, możliwość organizacji większej jednostki czechosłowackiej w Rosji (dywizji, korpusu), jednak uważali, że jej udział w walkach będzie miał mniejsze znaczenie niż podobnej jednostki na froncie zachodnim. Byli również zdecydowanie przeciwni rozdzieleniu jej na mniejsze pododdziały – jak czyniło to dowództwo rosyjskie do tej pory. Powodowało to bowiem znikomy wydzźwięk propagandowy i nie miało większego znaczenia dla sprawy czechosłowackiej⁵⁷.

Sprawa przetransportowania ochotników spośród jeńców z Rosji nałożyła się w czasie z działaniami władz rosyjskich zmierzającymi do osłabienia czechosłowackiej akcji niepodległościowej. Były one zaniepokojone jej pracami i poparciem (bardzo wyolbrzymianym przez władze rosyjskie), jakim zaczęła się ona cieszyć wśród władz zachodnich aliantów. Rosjanie obawiali się, że działalność paryskiej Rady może umiędzynarodowić problem czechosłowacki, co utrudni lub nawet uniemożliwi plany inkorporacyjne, jakie miały władze rosyjskie wobec Austro-Węgier. Już znacznie wcześniej na tę działalność i kontakty z władzami alianckimi zwracał uwagę m.in. rosyjski minister spraw zagranicznych Sazonow, który w piśmie do szefa Stawki gen. piechoty Michaiła Aleksiejewa stwierdzał, że zachodni alianci *zwrócili większą uwagę na Czechów, polityczne kręgi Anglii i Francji nawiązały współpracę z ich przywódcami*⁵⁸. Jeszcze dalej

E. В. Волков, Н. Д. Егоров, И. В. Кунцов, *Белые генералы Восточного Фронта гражданской войны. Биографический справочник*, Москва 2003, s. 129. Temat pobytu wojsk rosyjskich we Francji podczas I wojny światowej został bardzo dokładnie zbadany – istnieje liczna literatura przedmiotu na ten temat.

⁵⁵ J. Kudela, *Profesor Masaryk a československé vojsko na Rusi*, Praha 1923, s. 24-25.

⁵⁶ J. Kalvoda, *Geneze Československa*, s. 97-102.

⁵⁷ Podobny do tej koncepcji był pomysł wykorzystania ochotników spośród jeńców czeskich i słowackich do walki przeciwko państwu centralnym w ramach tworzących się wówczas w Besarabii i Odessie oddziałów serbskich, tzw. Serbskiego Korpusu Ekspedycyjnego. Takie projekty przywiózł do Francji wracający z Rosji dr Miloš Pučálka – jeden z Czechów, którzy wstąpili wcześniej do tych oddziałów. Wzbudziły one zainteresowanie władz ČSNR. Serbowie-żołnierze armii austro-węgierskiej, którzy dostali się do niewoli rosyjskiej, mogli zostać przetransportowani do Serbii i tam walczyć w składzie oddziałów serbskich, jeśli wyrazili na to zgodę. Działacze akcji niepodległościowej, planując przewiezienie ochotników-jeńców czeskich i słowackich do Francji, niewątpliwie wzorowali się na tego typu akcji. Sam Pučálka dotarł do Serbii latem 1915 r. z Rosji wraz z transportem serbskich ochotników. K. Pichlík, B. Klípa, J. Zabloudilová, *Českoslovenští legionáři, 1914-1920*, s. 74-75, *Edice Archiv*, 74.

⁵⁸ E. Beneš, *Světová válka...*, t. 3, s. 563-565, dok. nr 244, pismo Sazonowa do gen. Aleksiejewa z 26 (13) II 1916 r.

szy wnioski jednego z pracowników rosyjskiego MSZ Michaiła Priklonskiego, który pisał: *powinien powstać komitet z siedzibą w Kijowie, który paraliżowałby szkodliwy dla Rosji ruch czechosłowacki. [...] Anglia i Francja wykazują żywe zainteresowanie kwestią słowiańską, zwłaszcza czechosłowacką, wskutek czego powstaje nieprzychylnie dla Rosji usposobienie wśród Słowian austriackich wyrażane przez reprezentantów narodowych i politycznych organizacji utworzonych na Zachodzie, takich jak Komitet Jugosłowiański w Londynie i Czechosłowacka Rada Narodowa w Paryżu*⁵⁹. Rosyjskie MSZ obawiało się również zaangażowania paryskiej Rady w narastający wówczas konflikt między czeski- mi i słowackimi organizacjami w Rosji. Wynikł on z odmiennego podejścia do przy- szłości ziem czeskich i słowackich oraz roli Rosji w tym procesie.

Z tego też powodu władze rosyjskie postanowiły przejść do bardziej aktywnych działań. Na polecenie rosyjskiego MSZ ambasador rosyjski w Paryżu Aleksandr Izwolski podjął działania zmierzające do zorganizowania przyjazdu do Rosji na- stawionego wobec niej bardzo przyjaźnie Düricha. Sazonow wiązał z nim spore nadzieje, choć jeszcze pół roku wcześniej odmówił przyznania mu wize do Rosji. Chciał go skłonić – podobnie jak Koniecka – do podjęcia ścisłej współpracy z wła- dzami rosyjskimi. W ten sposób zamierzał osłabić, a być może i rozbić paryską Radę, aby w przyszłości przejąć kontrolę nad czechosłowackim ruchem niepodległościow- ym⁶⁰. Dürich, do tej pory dość „niemrawo” działający w strukturach akcji niepod- ległościowej, nie informując Masaryka ani Beneša, podjął przy pomocy dyplomat- ów rosyjskich rozmowy z politykami i wojskowymi francuskimi w sprawie swojego wyjazdu do Rosji. Podczas tych spotkań obiecał, że będzie się starał o przysłanie ochotników czeskich i słowackich do służby w oddziałach rosyjskich we Francji⁶¹. W tej sprawie rozmawiał również z dowódcą wojsk rosyjskich we Francji gen. lejtn. Nikołajem Łochwickim. W końcu uzyskał również zgodę władz francuskich na wy- jazd. Poinformowany o tym Masaryk, znając stanowisko władz rosyjskich wobec sie- bie i procarskie zapatrywania części działaczy czeskich i słowackich w Rosji, uznał, że mimo pewnych uwag i obiekcji wyjazd Düricha może przynieść pozytywne rezul- taty dla ruchu narodowego⁶².

⁵⁹ J. Gruchała, *Tomasz G. Masaryk*, s. 123.

⁶⁰ E. Beneš, *Světová válka...*, t. 3, s. 563-565, dok. nr 244, pismo Sazonowa do gen. Aleksiejewa z 26 (13) II 1916 r.; K. Pichlík, B. Klípa, J. Zabloudivová, *Českoslovenští legionáři...*, s. 74-75.

⁶¹ Władze francuskie były bardzo zadowolone z rozmów z Dürichem i wiązały z jego wyjazdem duże nadzieje; m.in. oficjalnie uznały, że wysyłają *do Rosji z nadzwyczajnym posłannictwem pana Düricha, czeskiego posła, w towarzystwie porucznika Štafla* [Ivan Štafl był Czechem, por. Legii Cudzoziemskiej oddelegowanym do sztabu gen. Lochwickiego – przyp. J.W.], *aby starali się zorganizować siły wojsko- we rekrutowane z czeskich jeńców chętnych walczyć [wraz] z francuską armią w rosyjskim kontyngencie we Francji*. J. Dürich, *V českých službách...*, s. 47. O staraniach dyplomacji rosyjskiej zmierzających do zorganizowania przyjazdu Düricha do Rosji nic nie wiedział gen. Lochwicki, gdyż jeszcze 16 czerwca mówił do Beneša: *Do Rosji Düricha nie wysyłajcie. Nie ma tam nic do szukania; nie dostanie tam nicze- go*. Cyt za: E. Beneš, *Světová válka...*, t. 1, s. 185.

⁶² Masaryk kilkakrotnie spotykał się w Paryżu i Londynie z dyplomatami rosyjskimi, jednak poza zdaw- kowymi zapewnieniami o sympatii dla Czechów i Słowaków nic nie osiągnął. T. G. Masaryk, *Světová revoluce...*, s. 17-18, 113.

Przeciwno wyjazdowi Düricha wystąpił jednak Beneš. Dzięki znajomościom z urzędnikami pracującymi przy Quai d'Orsay dowiedział się o poufnych rozmowach prowadzonych przez Düricha w maju i czerwcu 1916 r. z władzami francuskimi oraz dyplomatami i wojskowymi rosyjskimi. Po tych informacjach obawiał się, że Dürich ulegnie w Rosji naciskom władz carskich. Znając jego carofilstwo, uważał, że Dürich będzie wykorzystywany do ataków na władze ČSNR w Paryżu. Wraz z przybyłym (a właściwie ściągniętym) w tym czasie z Włoch Štefánikiem Beneš podjął bezkutečną próbę uniemożliwienia wyjazdu Düricha do Rosji. Masaryk uznał jednak, że wyjazd Düricha może przynieść pozytywne rezultaty dla czechosłowackiego ruchu niepodległościowego. Przed jego odjazdem spotkał się z nim jeszcze w Londynie i polecił, oprócz działalności werbunkowej, podjąć starania mające doprowadzić do zjednoczenia działających w Rosji czeskich i słowackich organizacji emigracyjnych oraz podporządkować je władzy ČSNR w Paryżu⁶³. Było to zadanie tym pilniejsze, że przychylnie wobec czechosłowackiej akcji niepodległościowej na Zachodzie dotychczasowe władze Związku Towarzystw Czechosłowackich w Rosji w czasie obrad II Zjazdu tej organizacji 25 kwietnia – 1 maja (12-18 kwietnia) 1916 r. zostały zastąpione przez działaczy nieufnie patrzących na ściślejsze związki z paryską Radą. Podczas zjazdu doszło do ostrego starcia między zwolennikami zacieśniania stosunków z czechosłowacką akcją zagraniczną na Zachodzie, a więc opcją opartą na państwach zachodnich (byli to reprezentanci organizacji z Piotrogradu, Warszawy i części z Moskwy – ok. 30 głosów), a działaczami twierdzącymi, że jedynie przy zdecydowanym poparciu Rosji można będzie myśleć o powstaniu niezależnych lub blisko związanych z państwem carskim Czech (delegaci z Wołynia i Kijowa – ok. 40 głosów). Ci ostatni uzyskali nieznaczną przewagę. Decyzją zjazdu siedzibę Związku przeniesiono do Kijowa, na nowego przewodniczącego wybrano Václava Vondráka, a sekretarzem został Jan Volf. Organem prasowym nowych władz stał się reanimowany „Čechoslovan”. Redakcja „Čechoslováka” związała się natomiast z przedstawicielami „opcji” piotrogrodzkiej, będącej w opozycji do nowo wybranych władz⁶⁴.

Dürich wyjechał do Rosji 23 czerwca 1916 r. wraz z por. Štaflelem i bliskim współpracownikiem Konička podczas jego pobytu w Paryżu – Vilušem Crkalem⁶⁵. Gdy delegacja ta zmierzała już na pokładzie statku do Archangielska, Beneš i Štefánik czynili usilne starania wśród władz francuskich oraz w sztabie gen. Łochwickiego, aby do Rosji został wysłany również Štefánik. Ostatecznie 4 lipca 1916 r. zgodę na to wyraził Briand. Władze francuskie, aby nie drażnić sprzymierzeńca, postanowiły wysłać Štefánika w charakterze oficera łącznikowego (formalnie służył on bowiem w armii francuskiej) do swojej misji wojskowej w Rosji. Dowódca armii francuskiej gen. Joseph Joffre słusznie obawiał się, że Štefánik może podjąć również działalność polityczną na rzecz ČSNR w Paryżu, co jego zdaniem mogło doprowadzić do pewnych nieporo-

⁶³ J. Kudela, *Přehled vývoje...*, s. 37-40; J. Kalvoda, *Genese Československa*, s. 96-97. Wpływ na decyzję Masaryka miało głównie przeświadczenie, że Dürich jest wysłannikiem czeskich środowisk i posiada mandat do reprezentowania ich w Rosji.

⁶⁴ J. Kudela, *Přehled vývoje...*, s. 44.

⁶⁵ J. Dürich, *V českých službách...*, s. 27-29.

zumień z Rosjanami. Dlatego w przekazanych na ten temat dyrektywach określał zakres działania Štefánika: *Jego zadaniem jest, aby pod nadzorem generała Janina, szefa Francuskiej Misji Wojskowej w Rosji*⁶⁶, i we współpracy z władzami rosyjskimi prowadził nabór ochotników między austriackimi jeńcami czeskiej narodowości, którzy są chętni do służby we Francji bądź w rosyjskich jednostkach lub też we własnych oddziałach, organizowanych na bazie porozumienia między władzami rosyjskimi i francuskimi⁶⁷. W podobnym duchu brzmiały rozkazy gen. Joffre'a przekazane Štefánikowi 19 lipca 1916 r. Mimo wyrażonego przez dowódcę armii francuskiej stanowiska wobec misji Štefánika, prawdopodobnie za cichą zgodą Brianda, został on również mianowany reprezentantem ČSNR w Paryżu. Po tym fakcie 28 lipca 1916 r. wyjechał on do Rosji⁶⁸.

Tuż przed wyjazdem Štefánika do Rosji doszło jeszcze do ostrego sporu z przybyłymi właśnie na Zachód przedstawicielami Związku Towarzystw Czechosłowackich w Rosji – Zdeňkiem Rejmanem i Vladimirem Vaňką. Byli oni zwolennikami użycia czechosłowackich jednostek jedynie na froncie wschodnim, aby mogły one uczestniczyć w spodziewanym wyzwoleniu ziem czeskich i słowackich przez Rosjan i rozbiciu Austro-Węgier, co miało ich zdaniem przynieść niepodległość lub autonomię wspólnemu państwu czesko-słowackiemu. Po napiętych rozmowach, odbytych w połowie lipca 1916 r. w Paryżu, zawarto w końcu kompromis między nimi a Benešem i Štefánikiem oraz przybyłymi ze Stanów Zjednoczonych wysłannikami Ligi Słowackiej – Osuským i Košíkiem. Uzgodniono, że część ochotników zostanie przetransportowana do Francji, aby tam zasilić mające powstać oddziały czechosłowackie, natomiast druga część wejdzie w skład wojsk czechosłowackich walczących u boku armii rosyjskiej. Po dalszych rozmowach, toczonych już z Masarykiem w Londynie, przedstawiciele władz Związku Towarzystw zgodzili się, aby Štefánik został przedstawicielem władz ČSNR w Rosji z pełnomocnictwami do podejmowania decyzji politycznych i wojskowych⁶⁹.

Po tych rozmowach dowodzący czechosłowacką akcją niepodległościową na Zachodzie mogli sądzić, że udało im się doprowadzić do zjednoczenia pod swoim przy-

⁶⁶ Gen. dywizji Pierre-Maurice Janin stał na czele Francuskiej Misji Wojskowej w Rosji od kwietnia 1916 do listopada 1917 r. W grudniu 1917 r. mianowano go dowódcą tworzącej się armii czechosłowackiej we Francji, a od lutego 1918 r. został zatwierdzony przez ČSNR w Paryżu na naczelnego dowódcę wojsk czechosłowackich. Szerzej na temat działań misji zob. M. Janin, *Pad carismu a konec ruské armády. Moje misse na Rusi v letech 1916-1917*, Praha 1931.

⁶⁷ J. Kalvoda, *Genese Československa*, s. 101.

⁶⁸ VÚA – VHA, ČSNRvP, ČSNR I, k. 3, č. 389, telegram Masaryka do Izwołskiego z 28 VI 1916 r. Na temat rozmów Štefánika z władzami francuskimi szerzej zob. Z. Stanová-Faivre Dupaigne, *L'étonnante carrière militaire et diplomatique de M. R. Štefánik (1914-1918) à la lumière des Archives Militaires du Château de Vincennes à Paris*, [w:] *Milan Rastislav Štefánik. Astronome, soldat, grande figure franco-slovaque et européenne*, red. B. Ferenčuhová, Bratislava 1999, s. 42-44. Štefánik podczas rozmów z francuskimi władzami wojskowymi stwierdził, że celem jego misji w Rosji będzie *wytworzenie samodzielnej czeskiej armii o sile 50 do 100 000 żołnierzy, walczących na froncie francuskim, nie na rosyjskim*. *Tamže*, s. 42.

⁶⁹ E. Beneš, *Světová válka...*, t. 3, s. 574-580, dok. nr 248, protokół z narady Masaryka z Rejmanem i Vaňkiem z 6 VII 1916 r.; *tamže*, s. 580-587, dok. nr 249, załącznik do protokołu z 6 VII datowany na 6 VIII 1916 r.; K. Pichlík, B. Klípa, J. Zabloudilová, *Českoslovenští legionáři...*, s. 77-79.

wództwem wszystkich organizacji czeskich i słowackich działających w krajach ententy. Jak się później okazało, były to zbyt przedwczesne wnioski. Władze ČSNR nie doceniły bowiem władz rosyjskich i popieranego przez nie Düricha.

Dürich dotarł do Piotrogradu 5 lipca 1916 r. Od razu po przybyciu nawiązał kontakt z przedstawicielami władz rosyjskich. Spotkał się z Sazonowem, z którym rozmawiał na temat planu utworzenia Rzeszy Słowiańskiej. Bez uprzednich konsultacji z ČSNR w Paryżu przekazał memorandum, w którym przedstawił się jako przedstawiciel większości sił politycznych w kraju, chcących utworzenia królestwa czeskiego z rosyjskim carem na czele, które miałyby z Rosją *wspólne wojsko, granice celne i dyplomację*⁷⁰. Kilka dni później, 17 (4) sierpnia 1915 r., Dürich spotkał się z gen. piechoty Michaiłem Aleksiejewem – pełniącym wówczas funkcję szefa Sztabu Naczelnego Wodza (Naczelnym Wodzem był już wtedy car Mikołaj II). Rosyjski generał odmówił początkowo prośbie wysłania ochotników spośród jeńców czeskich i słowackich do Francji. Ale gdy Dürich wskazał na korzyści polityczne płynące z tego typu akcji (szczególnie ze strony Francji), gen. Aleksiejew stwierdził, że nie ma nic przeciwko temu⁷¹. Następnego dnia Dürich został przyjęty jeszcze przez cara, w obecności gen. Aleksiejewa. Podczas tych wszystkich spotkań dał się poznać jako zwolennik zacieśnienia stosunków z władzami rosyjskimi i oparcia czechosłowackiej akcji niepodległościowej na Rosji. Dzięki temu uzyskał zdecydowane poparcie władz rosyjskich (szczególnie ze strony MSZ) dla swojej dalszej działalności w Rosji⁷².

Ta działalność, całkowicie sprzeczna z dotychczasową linią polityczną reprezentowaną przez władze ČSNR w Paryżu, spowodowała wybuch konfliktu z przybyłym właśnie (15 sierpnia) do Piotrogradu Štefánikiem. Štefánik chciał zneutralizować działalność Düricha u władz rosyjskich i doprowadzić do podporządkowania organizacji czeskich i słowackich w Rosji władzom paryskiej Rady oraz uzyskać zgodę decydentów z Piotrogradu na transport ochotników wojskowych do Francji⁷³. Te postulaty, mimo poparcia ze strony szefa Francuskiej Misji Wojskowej w Rosji gen. Janina – który m.in. umożliwił Štefánikowi spotkanie z gen. Aleksiejewem i zaprezentowa-

⁷⁰ J. Papoušek, *Carské Rusko...*, s. 97, dok. nr 25, memorandum Düricha o sprawie czeskiej (b.d.). Dürich spotkał się w Piotrogradzie również z innymi urzędnikami rosyjskimi, m.in. ze wspomnianym wcześniej Prikłońskim, który zachęcał go do utworzenia niezależnego od paryskiej Rady komitetu narodowego złożonego z ludzi *miłych dla Rosji i rządu*, z Aleksandrem Gerowskim – byłym rosyjskim gubernatorem Galicji (1914-1915) oraz z kilkoma innymi wpływowymi politykami i dyplomatami rosyjskimi. Z. Tobolka, *Politické dějiny...*, t. 4, s. 181.

⁷¹ J. Dürich, *V českých službách...*, s. 35. Mimo tej deklaracji ochotnicy czescy i słowacy trafili do Francji dopiero pod koniec 1917 r. (pierwszy transport wyruszył z Archangielska w październiku 1917 r.). Na drodze do realizacji tego wniosku stanął opór rosyjskiego MSZ. Szerzej na temat początkowej działalności Düricha w Rosji zob. J. Kalvoda, *Geneze Československa*, s. 104-106.

⁷² Początkowe działania Düricha wywołały zaniepokojenie Masaryka, który pod wpływem informacji dochodzących z Piotrogradu, a dotyczących szczególnie postępowania bliskiego współpracownika Düricha – Sterna, zwracał mu uwagę, aby realizował wcześniejsze ustalenia z Paryża i Londynu. Archiv Ústavu T. G. Masaryka (dalej: AÚTGM), fond Tomáš G. Masaryk (dalej: f. TGM), Rusko – légie (dalej: RL), k. 303, sl. 22, pismo Masaryka do Düricha z 15 VIII 1916 r.

⁷³ Jak to określił Štefánik w liście do Beneša: *tutaj przeciwnik silnie pracuje przeciwko Masarykowi i Tobie, a głównie przeciwko mnie. Dürich jest całkowicie przeciwko nam*. Cyt. za: J. Kalvoda, *Geneze Československa*, s. 134.

nie własnego punktu widzenia na sprawę dalszej organizacji czechosłowackich wojsk w Rosji – były wręcz niemożliwe do realizacji⁷⁴. Pozycja Štefánika od samego początku pobytu w Rosji była słaba. Przeciwno sobie miał nie tylko władze rosyjskie (szczególnie rosyjskie MSZ), lecz również rusofilsko nastawionych przedstawicieli nowych władz Zjazdu Towarzystw Czechosłowackich w Rosji⁷⁵. Aby nie dopuścić do rozłamu i otwartego konfliktu, Štefánik poszedł na pewne ustępstwa wobec Düricha. Podczas spotkania w Kijowie 29 (16) sierpnia 1914 r. zostało zawarte porozumienie⁷⁶. Na jego podstawie przedstawiciele władz Związku Towarzystw Czechosłowackich w Rosji uznali ČSNR w Paryżu z Masarykiem na czele za organizację nadrzędną, z kolei Dürich został uznany za jej reprezentanta w Rosji⁷⁷. Mimo tej kompromisowej formuły władze carskie nie uznały tego porozumienia, co z kolei pociągnęło za sobą wycofanie się Düricha z umowy⁷⁸. Doprowadziło to do zaostrzenia konfliktu Štefánika z władzami rosyjskimi, w którego rezultacie został on poddany nadzorowi policyjnemu. Štefánik, wobec niemożności dalszej działalności w Rosji, wyjechał w połowie października 1916 r. do Rumunii, aby tam pozyskiwać ochotników do służby w armii czechosłowackiej we Francji wśród jeńców austro-węgierskich⁷⁹.

⁷⁴ Janin początkowo odniósł się do Štefánika z rezerwą: *Nie jestem pewien, czy Štefánik nie jest przedstawicielem czeskich i słowackich partii z tendencjami socjalno-demokratycznymi, które nie są tu dosyć mile widziane*. Cyt. za: J. F. N. Bradley, *The Czechoslovak Legion in Russia, 1914-1920*, Boulder-New York 1991, s. 36, *East European Monographs*, 321. Później jego podejście zaczęło się zmieniać. Już w raporcie z 13 VIII 1916 r. przedstawił Štefánika jako wspaniałego oficera, oddanego sprawie czechosłowackiej i Masarykowi.

⁷⁵ Dürich uzyskał poparcie władz Zjazdu Związku Towarzystw Czechosłowackich w Rosji po spotkaniu odbytym w siedzibie tej organizacji w Kijowie (po II Zjeździe siedziba została przeniesiona z Piotrogradu do Kijowa) 22 (9) VIII 1916 r. Podczas tego spotkania działacze czescy i słowaccy w Rosji uznali go za współprzewodcę czechosłowackiej akcji emigracyjnej. Pozyskał także sympatię żołnierzy tworzącej się wówczas czechosłowackiej Brygady Strzeleckiej, z którymi spotkał się 28 VIII 1914 r. K. Pichlík, B. Klípa, J. Zabloudivová, *Českoslovenští legionáři...*, s. 80.

⁷⁶ VÚA – VHA, ČSNRvP, ČSNR II, k. 5, zapis o zasadach czesko-słowackiej akcji w Rosji z 29 (16) VIII 1916 r.

⁷⁷ Stosowny dokument podpisali Štefánik i Dürich jako reprezentanci paryskiej Rady, przedstawiciele Związku Towarzystw Czechosłowackich w Rosji Vondrák i Volf oraz reprezentant Ligi Słowackiej z USA Košík. Tekst porozumienia został zamieszczony w: „Čechoslovan” 1916, nr 23; „Čechoslovak” 1916, nr 63.

⁷⁸ Po podpisaniu umowy kijowskiej Štefánik zwrócił się do gen. piechoty Wasyla Hurki ze Sztabu Generalnego z prośbą o utworzenie organu, który miał być reprezentantem paryskiej Rady. Do tego organu – komisji, na której czele miał stanąć Dürich – mieli wejść następujący działacze: Čermák, Klecanda, Pavlů (a więc reprezentanci organizacji piotrogrodzkich, będących w opozycji wobec władz Zjazdu), Vondrák – przewodniczący Związku i ich główny oponent – oraz por. František Písecký z 1 dywizji serbskiej. Przewagę we władzach tej komisji mieli więc działacze z Piotrogradu. Wywołało to niezadowolenie władz Związku, które za tę sytuację winiły Štefánika. Z tego powodu utracił on poparcie nie tylko władz Związku, lecz również wojskowych z brygady czechosłowackiej. Szerzej na ten temat zob. J. Šeba, *Rusko a Malá dohoda v politice světové*, Praha 1936, s. 354-362 (książka ta wywołała w okresie międzywojennym spore zamieszanie, a nawet skandal w stosunkach polsko-czechosłowackich); J. Galandauer, *O samostatný československý stát 1914-1918*, Praha 1992, s. 38.

⁷⁹ A. X. Клеванский, *Чехословацкие интернационалисты...*, s. 48-49. Na temat pobytu Štefánika w Rumunii zob. J.-N. Grandhomme, *Le général Berthelot et l'action de la France en Roumanie et en*

Całą jesień 1916 r. toczyły się rozmowy między Dürichem i jego otoczeniem a przedstawicielami Związku Towarzystw Czeskosłowackich. Działacze Związku kuli Düricha możliwością uznania go za przedstawiciela Czechów w Rosji z tytułem zastępcy przewodniczącego paryskiej Rady, z kolei Dürich argumentował, że rosyjskie władze nie zgodzą się, aby w Rosji działała organizacja, która *byłaby kierowana z zagranicy*⁸⁰. Te rozbieżności w poglądach, ambicje działaczy, ale i wzajemne oskarżenia uniemożliwiły porozumienie⁸¹. Atmosfera była coraz bardziej napięta. Przeciwno Dürichowi wystąpiła szczególnie ostro redakcja „Čechoslávaka”, która z kolei stała się przedmiotem ataku działaczy związanych z Kijowem⁸². Każdy z trzech ośrodków – grupa piotrogrodzka, kijowska i Düricha – chciał przejąć zwierzchnictwo nad ruchem narodowym w Rosji.

Brak porozumienia między przywódcami akcji czechosłowackiej spowodował, że do aktywnych działań przeszły władze rosyjskie. Wydały one 27 (14) grudnia 1916 r. memorandum, w którym poinformowały środowiska czechosłowackie o powstaniu Czeskosłowackiej Rady Narodowej na Rusi (Národní rada československa na Rusi) jako reprezentacji politycznej społeczności czeskiej i słowackiej wobec władz rosyjskich. Na jej czele miał stanąć przewodniczący. Jego uprawnienia zostały określone bardzo szeroko, m.in. mógł on powołać połowę członków Rady (pozostałych miał mianować Związek Towarzystw Czeskosłowackich). Przewodniczącego wybierał minister spraw wewnętrznych po konsultacji z ministrem wojny i spraw zagranicznych⁸³. Na to stanowisko władze rosyjskie desygnowały Düricha. Ten z kolei mianował jako swoich przedstawicieli w Radzie Narodowej osoby znane ze swoich przekonań carofilskich: Konička, Věnceslava Švihovskiego i Otokara Šmitta, Vladimíra Klecandę, Franika Krála i gen. Jaroslava Červinkę⁸⁴. Przeciwno tej „niedemokratycznej” decyzji i narzuconym przez władze carskie rozwiązaniom zaprotestowały środowiska związane z tzw. grupą piotrogrodzką oraz przedstawiciele organizacji jenieckich⁸⁵. Jednak mimo

Russie méridionale, 1916-1918, Paris 1999; P. Kopecký, *Vojenská misia generála Milana Rastislava Štefánika v Rumuńsku vo svetle rumunských a francúzskych archívnych dokumentov*, „Historický časopis” 2004, Vol. 52, nr 4, s. 689-699.

⁸⁰ Cyt. za: K. Pichlík, B. Klípa, J. Zabloudilová, *Českoslovenští legionáři...*, s. 82.

⁸¹ *Deník Zdeňka Rejmana*, red. K. Pichlík, „Historie a vojenstri” 2000, nr 3, s. 664-666.

⁸² Archiv Ministerstva zahraničních věcí, fond „Sibířské archívy”, Archiv správy zväzu čs. spolkov na Rusi, k. 11, pismo działaczy kijowskich do redakcji „Čechoslávaka” z 3 XII (20 XI) 1916 r.

⁸³ AÚTGM, f. TGM, RL, k. 303, sl. 22, pismo Pavlu do Masaryka z 22 (9) I 1917 r. Opozycja antydürichowska nie mogła wybaczyć czeskiemu posłowi szczególnie tego, że zgodził się na przewodniczenie komitetowi, którego władze są powoływane przez rosyjskiego ministra spraw wewnętrznych.

⁸⁴ Tamże, pismo Pavlu do Masaryka z 27 (14) XII 1916 r.; E. Beneš, *Světová válka...*, t. 3, s. 592-599, dok. nr 252, memorandum o „Czeskosłowackiej Radzie Narodowej w Rosji” z 27 (14) XII 1916 r.; J. Dürich, *V českých službách...*, s. 52-53.

⁸⁵ W tym czasie dzięki porozumieniu Związku Towarzystw Czeskosłowackich z władzami rosyjskimi jeńcy austro-węgierscy narodowości czeskiej i słowackiej zyskali możliwość organizowania się w różnorakie związki i stowarzyszenia, które zaczęły odgrywać dość znaczącą rolę w akcji czechosłowackiej w Rosji.

wszystko wysłały one swoich przedstawicieli do Rady Narodowej. Formalnie otrzymała ona statut 2 lutego (20 stycznia) 1917 r.⁸⁶

Zbyt ni serwilizm Düricha względem władz rosyjskich wywoływał negatywne komentarze wśród działaczy czechosłowackich w Rosji. Środowiska nieprzychylnie Dürichowi winiły go również za brak postępów w sprawie zwiększenia liczebności oddziałów czechosłowackich w Rosji, co z kolei źle nastrajało wobec niego dotychczasowych jego głównych sojuszników – żołnierzy Brygady Czeskosłowackiej. Doprowadziło to do narastania niechęci wobec Düricha i samej Czeskosłowackiej Rada Narodowej na Rusi⁸⁷.

Nieprzychylnie wobec Düricha nastroje postanowił wykorzystać przybyły właśnie na początku stycznia 1917 r. do Rosji Štefánik. Początkowo miał on zamiar prowadzić rozmowy z władzami carskimi tylko na temat przerzutu przez terytorium Rosji do Francji ochotników czeskich i słowackich, których pozyskał w obozach jenieckich na terytorium Rumunii⁸⁸. Jednak wobec zaistniałej sytuacji podjął kroki zmierzające do odsunięcia Düricha od wpływu na ruch czechosłowacki w Rosji. Szczególnie cenne było wsparcie redakcji „Čechoslovák”, która uzyskała informacje o dotacjach dla Rady od rządu carskiego (chodziło o jednorazowe przekazanie 33 tys. rubli i kolejne 8 tys. comiesięcznej dotacji)⁸⁹. Wykorzystał to Štefánik, oskarżając Düricha o uzależnienie się od władz carskich⁹⁰.

Zamieszanie wokół finansowania Rady wywołało oburzenie środowisk czeskich i słowackich oraz odsunięcie się kolejnych działaczy od Düricha. Štefánik kontynuował atak, zwołując do Piotrogradu na 7 lutego (25 stycznia) zebranie przedstawicieli wszystkich organizacji czechosłowackich w Rosji. Przeprowadził na nim postępowanie o wyłączenie Düricha z członkostwa w paryskiej ČSNR. O tym fakcie poinformował Beneš⁹¹, który zgodził się na taką decyzję; telegrafował: *problem ten długo omawialiśmy i Rada Narodowa [paryska ČSNR – przyp. J.W.] jest z Tobą całkowicie solidarna*

⁸⁶ K. Pichlík, *Zabranění odboj...*, s. 231.

⁸⁷ *Tamže*, s. 229-232.

⁸⁸ VÚA – VHA, ČSNRvP, ČSNR II, k. 6, č. 916, telegram gen. Berthelota do gen. Janina z 2 XII 1916 r. Francuskie władze chciały przetransportować wziętych do niewoli w walce z Rumunami Alzatzczyków, którzy wyrazili chęć służby w armii francuskiej. W ciągu całego 1917 r. dostało się do Francji w ten sposób ok. 2900 ochotników. Štefánik prowadził nabór dla dowództwa francuskiego, choć zajmował się głównie rekrutacją Czechów i Słowaków do przyszłej armii we Francji. Udało się mu wysłać do Francji razem z Alzatzczykami 428 czeskich i słowackich ochotników, natomiast reszta z blisko 1500 ochotników trafiła w 1917 r. do Korpusu Czechosłowackiego organizowanego w tym czasie na Ukrainie. Warunki bytowe w obozach jenieckich w Rumunii były straszne: z grupy 9 tys. jeńców słowackich zimą 1916/1917 przeżyło jedynie 600. J. Kudela, *Přehled vývoje...*, s. 56; J. Seidl, *Dobrovolci z Kišineva*, [w:] *Od Zborova k Bachmači. Památník o budování československého vojska na Rusi pod vedením T. G. Masaryka*, Praha [1938], s. 150.

⁸⁹ J. Kalvoda, *Genese Československa*, s. 142.

⁹⁰ Na temat przebiegu konfliktu Štefánika z Dürichem po przyjeździe tego ostatniego z Rumunii więcej zob. E. Beneš, *Světová válka...*, t. 3, s. 606-607, przyp. 1 do dok. nr 254; J. Janin, *Pad carismu...*, s. 65.

⁹¹ E. Beneš, *Světová válka...*, t. 3, s. 606-607, dok. nr 254, telegram Štefánika do Beneša w sprawie wyłączenia Düricha z ČSNR z 12 II 1917 r.

w sprawie wyłączenia [Düricha]⁹². Podobny w treści telegram został wysłany również do Kijowa, do władz Związku Towarzystw Czeskosłowackich w Rosji⁹³. Mimo to sytuacja Düricha i jego Rady się nie zmieniła, ponieważ w dalszym ciągu władze rosyjskie, szczególnie ówczesny minister spraw zagranicznych Michaił Pokrowski, popierały właśnie tę opcję polityczną. Ale telegram Beneša wywarł bardzo duży wpływ na działaczy czecosłowackich, członków organizacji jenieckich i żołnierzy Czeskosłowackiej Brygady. Sprawa wyłączenia Düricha z w dniu 8 marca (23 lutego) 1917 r. została w „Čechoslováku” jeszcze ocenizowana, ale już kilka dni później władza, która tę decyzję wydała, przestała istnieć⁹⁴. W Rosji wybuchła rewolucja lutowa.

BIBLIOGRAFIA

- Beneš E., *Světová válka a naše revoluce. Vzpomínky a úvahy z bojů za svobodu národa*, t. 3: *Dokumenty*, Praha 1929, t. 3.
- Bradley J. F. N., *The Czechoslovak Legion in Russia, 1914-1920*, Boulder–New York 1991, *East European Monographs*, 321.
- Cichočka Z., *Kolonie české na Wotyniu*, Warszawa 1928.
- Deník Zdeňka Rejmana*, red. K. Pichlík, „Historie a vojenství” 2000, nr 3.
- Dürich J., *V českých službách. Výpisy mého pobytu za hranicemi 1915-1918*, Klášter na Jizerou 1921.
- Ferenčuchová B., *Štefánik diplomat – medzi Francúzskom a Talianskom (1914-1919)*, [w:] *Generál dr. Milan Rastislav Štefánik – vojak a diplomat. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie v Bratislave 4.-5. mája 1999*, red. M. Hronský, M. Čaplovič, Bratislava 1999.
- Fidler J., *Generálové legionári*, Brno 1999, *Jota Military*.
- Fidler J., *Zborov 1917. Malý encyklopedický slovník*, Brno 2003, *Jota Military*.
- Firsov J., *Boj Čechů i Slováků v Rusku o Masarykův program v letech 1916-1917 a Masarykův odkaz moderní demokracii (ve světle archivních nálezů)*, [w:] *První světová válka, moderní demo-*

⁹² Cyt. za: *tamže*, s. 607, dok. nr 255, telegram Beneša do Štefánika o wyłączeniu Düricha z ČSNR z 18 II 1917 r. Wsparcia Štefánikowi udzielił również gen. Janin, który w piśmie do władz rosyjskich wskazywał: *Przy dzisiejszym konflikcie między czeskimi osobistościami ja zdecydowanie sądzę, że Štefánik ma rację*. J. Papoušek, *Carské Rusko...*, s. 179, dok. nr 56, pismo gen. Janina do naczelnika Kancelarii Dyplomatycznej Naczelnego Wodza z 21 (8) II 1917 r.

⁹³ J. Kudela, *Profesor Masaryk...*, s. 37. W telegramie znalazło się m.in. takie stwierdzenie: *jesteśmy solidarni z Milanem. Już czas, aby się to wszystko skończyło*. Dürich próbował powstrzymać ataki na siebie, interweniując u Masaryka. W telegramach i pismach przedstawił działania Štefánika oraz Pavlů jako nielojalne wobec niego i sprzeczne z instrukcjami samego Masaryka. Masaryk odpowiedział mu, że z powodu wcześniejszych niejasności dotyczących finansowania jego działalności, a także obecnej sytuacji najlepiej, by wyjechał z Rosji i przybył do Londynu, gdzie mógłby wyjaśnić wszystkie stawiane mu zarzuty. Dürich odmówił, powołując się na fakt, że jest posłem wysłanym przez siły polityczne z kraju do Rosji, więc nie podlega żadnej władzy i nie musi się tłumaczyć. Ta odpowiedź po części przyczyniła się do wyłączenia Düricha z paryskiej Rady. J. Dürich, *V českých službách...*, s. 48; T. G. Masaryk, *Světová revoluce...*, s. 183.

⁹⁴ J. Kalvoda, *Geneze Československa*, s. 142-146; K. Pichlík, B. Klípa, J. Zabloudilová, *Českoslovenští legionári...*, s. 83-84.

- kracie a T. G. Masaryk. *Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference pořádane Ústavem T. G. Masaryka ve dnech 22.-24. září 1994 na zámku v Liblicích u Mělníka*, red. J. Opat, Praha 1995.
- Folprecht J., *Volýřští krajané*, Praha 1947.
- Galandauer J., *O samostatný československý stát 1914-1918*, Praha 1992.
- Galandauer J., *Vznik Československé Republiky 1918. Programy, projekty, předpoklady*, Praha 1988.
- Grandhomme J.-N., *Le général Berthelot et l'action de la France en Roumanie et en Russie méridionale, 1916-1918*, Paris 1999.
- Gruchała J., *Tomasz G. Masaryk*, Wrocław 1996.
- Heřman K., Sládek Z., *Slovenská politika Karla Kramáře*, Praha 1971, *Rozprawy Ceskoslovenské Akademie Věd. Rada Společenských Věd*, 81, 2.
- Hofman J., *Češi na Volyni – základní informace*, Praha 1995.
- Hronský M., Krivá A., Čaplovič M., *Vojenské dejiny Slovenska*, t. 4: 1914-1939, Bratislava 1996.
- Janin M., *Pad carismu a konec ruské armády. Moje misse na Rusi v letech 1916-1917*, Praha 1931.
- Kalvoda J., *Genese Československa*, Praha 1998.
- Kopecký P., *Vojenská misia Generála Milana Rastislava Štefánika v Rumunsku vo svetle rumunských a francúzskych archívnych dokumentov*, „Historický časopis” 2004, Vol. 52, nr 4.
- Kovtun J., *Masarykův triumf. Příběh konce velké války*, Praha 1991.
- Kudela J., *Přehled vývoje čl. revolucního hnutí na Rusi do adchodu čl. armádního sboru z Ukrajiny*, Praha 1923, *Československá Revoluce*, 6.
- Kudela J., *Profesor Masaryk a československé vojsko na Rusi*, Praha 1923.
- Kvasnička J., *Československé légie v Rusku 1917-1920*, Bratislava 1963.
- Langer F., *Pamětní kniha I. Střeleckého Pluku Jana Husi*, Praha 1920.
- Markovič I., *Slováci v zahraničnej revolúcii*, Praha 1923, *Československá Revoluce*, 10.
- Masaryk T. G., *Russland und Europa. Studien über die geistigen Strömungen in Russland. Erste Folge. Zur russischen Geschichte- und Religionsphilosophie. Soziologische Skizzen*, Jena 1913.
- Masaryk T. G., *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914-1918*, Praha 1925.
- Papoušek J., *Carské Rusko a náš boj o samostatnost*, „Naše Revoluce” 1932, nr 8.
- Pichlík K., *Zabraniční odboj 1914-1918 bez legend*, Praha 1968.
- Pichlík K., Klípa B., Zabloudivová J., *Českoslovenští legionáři, 1914-1920*, Praha 1996, *Edice Archiv*, 74.
- Pichlík K., Vávra V., Křířek J., *Červenobílá a rudá. Vojáci ve válce a revoluci 1914-1918*, Praha 1967.
- Prášek V., *Česká družina*, Praha 1934.
- Prokš P., *Politikové a vznik republiky 1914-1918*, Praha 1998.
- Rajchl R., *Štefánik. Voják a diplomat*, Praha 1948, *Živá Minulost*, 4.
- Seidl J., *Dobrovolci z Kišíněva*, [w:] *Od Zborova k Bachmači. Památník o budování československého vojska na Rusi pod vedením T. G. Masaryka*, Praha [1938], s. 150.
- Stanová-Faivre Dupaigne Z., *L'étonnante carrière militaire et diplomatique de M. R. Štefánik (1914-1918) à la lumière des Archives Militaires du Château de Vincennes à Paris*, [w:] *Milan Rastislav Štefánik. Astronome, soldat, grande figure franco-slovaque et européenne*, red. B. Ferenčuhová, Bratislava 1999.
- Syllaba T., *T. G. Masaryk a revoluce v Rusku*, Praha 1959, *Živá Minulost*, 35.

- Šeba J., *Rusko a Malá dohoda v politice světové*, Praha 1936.
- Šteidler F., *Československé hnutí na Rusi*, Praha 1922.
- Takáč L., *K účinnosti J. Országa a B. Pavlů v krajanskom hnutí v Rusku (1914-1917)*, „Vojenská história” 1999, Vol. 3, nr 2.
- Tobolka Z., *Politické dějiny československého národa od r. 1848 až dnešní doby*, t. 3: 1879-1914, cz. 2: 1891-1914, Praha 1936; t. 4: 1914-1918, Praha 1937.
- Vaculík J., *Dějiny volyňských Čechů*, t. 1: *Léta 1868-1914*, Praha 1997.
- Vávra V., *Formování České družiny. K počátkům zahraničního odboje v Rusku 1914-1916*, „Historie a vojenství” 1990, nr 1.
- Wiśniewski J., *Masaryk a polsko-czechosłowacka współpraca wojskowa na Ukrainie pod koniec 1917 r.*, [w:] *Polityka, religia, edukacja. Studia z dziejów XX i XXI wieku dedykowane profesorowi Ryszardowi Michalskiemu*, red. Z. Karpus, K. Kačka, P. Tomaszewski, Toruń 2010.
- Zabloudilová J., *Přehled tisku Čechů a Slováků v Rusku 1914-1920. Periodika a neperiodické tiskoviny českých a slovenských krajanů, zajatců a legionářů*, „Historie a vojenství” 1995, nr 4.
- Алексеев М., *Военная разведка России. Первая мировая война*, т. 3, cz. 1, Москва 2001.
- Волков Е. В., Егоров Н. Д., Кунцов И. В., *Белые генералы Восточного Фронта гражданской войны. Биографический справочник*, Москва 2003.
- Задорожнюк Э. Г., *Милан Растислав Штефаник и Томаш Гарриг Масарик: жизни и судьбы*, [w:] *Милан Растислав Штефаник – новый взгляд*, Москва 2001.
- Клеванский А. X., *Чехословацкие интернационалисты и проданный корпус. Чехословацкие политические организации и воинские формирования в России, 1914-1921 гг.*, Москва 1965.
- Серapiroнова Е. П., *Карел Крамарж и Россия, 1890-1937 годы*, Москва 2006.

Dr Jan WIŚNIEWSKI (1975) – wykładowca WSKSiM w Toruniu, jego zainteresowania badawcze obejmują tematykę I wojny światowej i wojny domowej w Rosji oraz współczesnych konfliktów zbrojnych na obszarze byłego ZSRR.